

BEGIA BEGI TRUK

Yon Etxaide

ANTZERTI GOIBELA
IRU EKITALDITAN

JOKU-LAGUNAK

- TRISTAN BERETERRETXE** edo **BERTERETXE**: arranbelari-Lurua, 22 urte.
EN BERTRAND DE MONTFERRAND: zaldun gaskoina, 25 urte.
EN GRAZIAN GRAMONT OLHAIBI'koa: maizterburu ahaltzu eta leñargia. Bere maiztergo-erriak : Hauze, Olhaibi, Beroriz, Omizepe, Sorhueta, t. a. Agramontesen huruzagi lehena, 60 urte.
CATHERINE CASTEPUGON: Grazian Gramont'en emaztea, 55 urte.
OTSOA: Grazian eta Catherine'ren semea, 26 urte.
MARI BELTXA: Grazian eta Caterine'ren alaba, 20 urte.
EN SANTXO ARHANTZETA: aitor-seme pakezalea, 55 urte.
LEIRIN'go JAUN KUNTIA: Maule'ko gazteluko gobernadore, 33 urte.
JOHANA: Jaun Kuntia'ren andrea, 31 urte.
MUSDE ARNAUTON: Lukuzetar taldeko apaiz-gudaria, 35 urte.
JUANES: Lukuze'ko Baroia, maizterburu ahaltzu ta leñargia. Bere maiztergo-erriak: Lukuze, Oztibarre, Landibarre, Atharratze, Ahatsa, t. a. Lukuzetarren buru-lehena, 50 urte.
GRAZIANA: Lukuze'ko Baroiaren andrea, 45 urte.
MAYI: Lukuze'ko Baroiaren alaba, 23 urte.
YOHANA: Lukuze,ko Baroiaren alaba, 20 urte.
EN GARTXOT BUSTANOBI'ko: zaldun aitor-semea, 55 urte.
MARGARITA: Gartxot Bustanobi'ren emaztea, 52 urte.
MARI SANTZ: Berteretxe'ren ama, 48 urte.
PETIRI SANTZ: Altzaiko, Musde Arnauton'en arranbelaria, 24 urte.
PETRI SUHARA: Bustanobi'ko arranhelari mailladuna, 27 urte,
BUSTANOBI'ko NESKAMEA: 21 urte.
OLHAIBI'ko JAUREGIZAIA: 40 urte.
ARRANBELARI SOILLAK. Berteretxe'renak eta Musde Arnauton'enak. BIZPAIRU ZALDUN. Gartxot Bustanobi'ren adiskideak eta Olhaihi'ko gazteluko MORROI BAT.

Gertagaraia: 1445'9n. urtea. Aldi oni dagozkion jantziak Zuzendariak aukera bitza, apaintasunean diruak eman-ala gastatuz. Antzezkizunean oarretako erdal-itzak erabilli euskerazkoen orde, jendeak obeki ulertu dezan.

LENENGO EKITALDIA

Maule-Lestarre'ko plaza nagusia. Garaia: 1445'gn. urteko edozein egun. Plaza zear, antzezlari nagusien gibeletik, jendea bere eginkizunetara bebil aldi artako soiñekoz jantzita

I'go. jardunaldia

JUANES, LUKUZE'ko BAROIA eta BERTRAND DE MONTFERRAND
ZALDUNA

(Bi aitorsemeok aldi artako zaldun jantzian ager bitez. Biok ezpata beramate gerritik zintzilik eta Bertran'ek gaiñera arranbela eta gezi-zorroa ggeziz beterik.)

LUKUZE'ko BAROIA: Beraz, Yoana nire alabarekin ezkondu nai ukek?

BERTRAND: Bai, jauna. Ori da bion gurari hizia.

LUKUZE'ko: Zuen alkar-maitasunari ez derizkiot gaizki. Biok zerate etxe leñargikoak, jatorri garbikoak, aundikiak, egiazko aitor seme-alabak..., baiña...

BERTRAND: Baiña, zer?

LUKUZE'ko: Guztiori eztela aski... zorigaitzez. Gazteok, biotzaren aldetik bakarrik dakusazute ezkontza-auzia, baiñan mundu onetan ba-dituk beste milla auzi-mauzi ta katramilla eta gaur-gaurkoz ezin diat itxaropenik eman.

BERTRAND: Baiñan, zer dela-ta? Zer eragozpen jarri nai diozu gure alkar maitasunari, gure asmo zuzen eta garbiari ?

LUKUZE'ko: Eziñezkoa dela, Bertrand, eziñezkoa...

BERTRAND: Maitasunarentzat eztago eziñik, Baroi jauna. *(Etsipenak eman oi duen ausardiz.)* Zure baimenarekin edo baimenik gabe, ni Yoana'rekin ezkonduko naiz...

LUKUZE'ko *(Suminduta.)* To! Bapo zio. Errezago esan duk egin baiño. Jakin ezak, ordea: Lukuze'ko Baroiaren baimenik gabe ez aiz Yoana'rekin ezkonduko!

BERTRAND: *(Etsipenak eraginda.)* Esan zaidazu, bada, zer egin bear dutan zure alabarekin ezkon nadin. Edozer ere aginduta, gertu naukazu egiteko.

LUKUZE'ko: *(Gozatuta.)* Ori, besterik da... Ontara, ba'litekek alkar aditu ahal izatea. Entzun: Ire aitak, itun bat, tratu bat, egiñik zeukak Grazian Gramont deritzan Olhaibi'ko jaunarekin. Itun onen bitartez, erorrek ba-dakiken bezala, gerrate guzitan alkarri laguntzeko agintza egiña zeukatek. Grazian Gramont, Olhaibi'ko ta Ahauze'ko jauna ene etsairik aundiena izan duk gaztetandik. Bere billaukeriak ez ditek izenik. 1425'etik 35'erako bitartean agramontesak eta Lukuzetarrok, Joanes de Foix bitarteko genduela, egin geniken amar urteko pake-aldia ere etziken errespetatu. Noiz-nai, bere gizataldeak nire,jendea iltzen, bazterrak sakailtzen, etxeak sutzen, emakumeak galtzen ziarduten. Pake-ituna amaitu ezkeroz, gure etsaigoa biziago ta gordiñago billakatu duk eta alkarrenganako gorrotoa eta odol-egarria duk gutarteko bizilege bakarra.

BERTRAND: Ulertzen dizut... Baiñan, ene aitak eta nik eztizugu sekula kalterik egin. Eztitugu zure barrutiak ankaperatu ta sakaildu, eztugu zure eremutan burnizko eriotzik egin...

LUKUZE'ko: Egia diñok, baiñan, ala're, burua lengo lepotik zeukat. Zuek, adiskidego tratuaz lotuak zaudete nire etsaiarekin eta nire etsaiaren adiskide dena, ene etsaia duk

BERTRAND: Eta Grazian Gramont'ekin dugun alkar-laguntasun-tratua autsiko ba'genu, aginduko al-zenidake zure alabaren eskua?

LUKUZE'ko: Ori litzake bide bakarra...

BERTRAND: Ori bada zure baldintza, itza demaizut eginen dutala.

LUKUZE'ko: Eginen dukala? Ez aiz i nor erabaki ori artzeko, ire aita baizik.

BERTRAND: Ene aita makurtu-eraziko dut nire naiera. Ta baldin makurtu nai ezpa'du, sorbaldan daramadan arranbelarekin edo gerriko ezpata onetxekin kenduko diot bizia.

LUKUZE'ko: Itzetan bezain odolberoa izango al-aiz egiñetan, Bertrand.

BERTRAND: Gure alkarmaitasunaren oztopo eta eragozpen guziak jo ta birrintzeko erabakia arturik daukat. Yoana da ene biziaren arrazoi bakarra, ene elburu ta amesa... amets lilluragarria, ta iñork oztoporik jarri ba'lezait ene maitasun-bidean, dena dela, nire ezpata bere odolaz gorrituko dut.

LUKUZE'ko: *(Gurendaren gozoa ausnartuz.)* Jo zak bosteko ori, Bertrand. *(Eskuak estutu bitzate alkar.)* I bezalako gizon ausartak eta pijoak ba'nizkikek nire gudari-saillean, bein-betiko mendekatuko nindukek Grazian Gramont etsai zital ortaz.

BERTRAND: Enaiz, iñolaz ere, gorespen oien merezigarri, Baroi jauna. Orain, ordea, oker ezpa'deritzazu, iskribauaren aintzinean bear dugu gure tratua legezko.

LUKUZE'ko: Txit ongi derizkiot burupide orri... Baiñan, tratu au bilbatzen ari geran ezker, ertzak ongi lotu bearrak zioztik. Ots, ene alaba emaztetzat nai baldin ba'duk, En Grazian Gramont'ekin urratu ez-ezik, ire aitak eta ik nirekin egin bearko duzute alkarlaguntasunezko gudu-tratu berbera.

BERTRAND: Gero ta geiago eskatzen duzu, Lukuze'ko Baroi jauna.

LUKUZE'ko: (*Mutillaren itxumenaz oartuta, segurantzi osoaz.*) Euk ikusi, bada. Ori duk nire baldintza alabaren truk.

BERTRAND: Ongi da, Yoana'ren maitetasuna irixtearren, inpernuko zuloan anka ta buruz murgilduko nintzake. Nire bidean eztut zalantzarik edo atzerarik eginen. Zuzenaren odolaz kutsatuko ba'naiz ere, Yoana nirea izanen da.

LUKUZE'ko: Beraz, goazen iskribauarengana.

BERTRAND: Bai, goazen, tintaz egindako tratu onek odola ekarriko ba'du ere. (*Bijoaz.*)

II'gn. jardunaldia

BERETERRETXE ta MARI BELTXA

BERETERRETXE: (*Alkarrekin sartu bitez izketan.*) Beraz, aitarekin eldu zera Maule'ra?

MARI: Bai, aitarekin, amarekin eta Otsoa ene anaiarekin.

BERETERRETXE: Eztakizu zenbat poztutzen naizen zu ikustearekin, Mari Beltxa.

MARI: Bai ni ere, Tristan. Etxean danok ongi al-zerate?

BERETERRETXE: Oso ederki. Milla esker. Zuek ere ongi zeratela pentsatzen dut.

MARI: Bai, bai, oso ederki Jaungoikoa'ri eskerrak.

BERETERRETXE: Mari Beltxa, noiz ezker ezugu alkar ikusi?

MARI: Amar illabete oraintsu. Zuen eta gure aide egiten diren Bustanobi'ko jauregian zen. Gogoratzen al-zera?

BERETERRETXE: Bai, noski ; nola ez gogoratu egun eder artaz?

MARI: Bustanobi'ko osaba zaharraren urrezko eztei egun gogoangarrian zen. Ain zuzen ere, Mari-Santz zure ama etzen eldu; erixka omen zegon... Pizkortu al zen?

BERETERRETXE: Bai, arras pizkortu zen. Baiñan, bolara txarra pasatu zuen bere gibleko min aundiakin. Eztakizu gaixoak zenbat sofritu zuen guraso zaharren urrezko ezteietara ezin joanarekin. Senide guziak izan ziren bera ezik. Ene aitak, ordea etzion joaten utzi, egun aietan sekula baiño gaizkiago ibilli baitzen.

MARI: Izan ere, ondo egin zuen. Larraun'dik Bustanobi'raiño mando gaiñean joatea egoera ortan ezpaita txantxetako gauza. Emaizkiozu gure phamiliaren partez goraintzirik amultsuenak. Ain da emakume ona ta gixakoa zuen ama!

BERETERRETXE: Anitz esker, Mari Beltxa. Emanen dizkiot, baiñan, noiz ote?

MARI: Ez al-zera, bada, etxean izaten?

BERETERRETXE: Bai zera! Etxean ba'nengo, enuke ainbeste denbora etsiko zu ikusteke...

MARI: Itz legunak merke izaten dituzute gizasemeak...

BERETERRETXE: Egietan dasaizut, Mari Beltxa,.. baiñan, orain urruti bizi naiz zu ikusi ahal izateko.

MARI: Nun zaude, bada?

BERETERRETXE: Bordele'n nago arranbelari ango aitor-sume ahaltzu batekin. Bustanobi'ko osaba-izeba zaharren jaialdia igaro ta illabete barru atera giñan Bordele'ra urtebeteko kontratuarekin iru adiskide euskaldun: Yohanot Sarrikota'ko, Arnaut Urruthia'ko eta ni neu, Tristan Berteretxe'ko.

MARI: Baiñan, orain, ez al-zuaz etxera?

BERETERRETXE: Ez, Mari Beltxa; etxean izanberri nauzu gure nagusiak emandako amabostaldiko baimenarekin. Orain, ba-nijoakizu, berriz ere, Bordele'rat ene gudari-tratua amaitu arte.

MARI: Ongi ibili zaitzezela opa dizut, Tristan.

BERETERRETXE: Ez al-didazu deus geiago opa, Mari Beltxa?

MARI: (*Zurbilduta.*) Zer opa dizaizuket besterik, Tristan?

BERETERRETXE: (*Ausarki.*) Amodio apurtxo bat, Mari Beltxa.

MARI: Zeuk opa ote didazu amodio ori, Tristan?

BERETERRETXE: Bai, Mari Beltxa, zeuk ba-dakizu maite zaitutana.

MARI: Nola ez didazu, bada, sei illabete auetan kartatxo bat egin?

BERETERRETXE: Ezpaidakit ez irakurtzen eta ez iskribatzen, maite... Zuk dakizun bezala ba'neki, egunean karta bat eginen nizuke! Baiñan gure aitak etzigun erakutsi. Berak ere ezpaitaki eta iskribatzeak ezertarako balio eztuela esaten zigun. Ezpata, arranbela eta lantza ongi erabiltzen ikasi ezker, zaldunak ez omen du besterik bear. Baiñan Jaungoikoa'k bakarrik daki Bordele'n egin ditutan beratzi illabete auetan zenbat sophritu dutan iskribatzen ez jakiteaz...

MARI: Oraindik ikasi zenezake, Tristan.

BERETERRETXE: Ez, niretzat berandutxo izanen da onezkero... Ta, gaiñera, nork erakutsiko lidake?

MARI: Bordele'n baiño aukera oberik nun ? An, ba-dituzu nun-nai iskribu-gaietan darakusten maixuak.

BERETERRETXE: Eta iduri al-zaizu ikasi nezakeala?

MARI: Bai, gizona, ikasiko eztuzu ba? Ezpata ta arranbela erabiltzea anitez zaillagoa da ta ikasi zenduen. Nai izatea ahal izatea da.

BERETERRETXE: Eta nik Bordele'tik kartarik egiten ba'dizut erantzungo al-didazu?

MARI: Pozik gaiñera, Tristan.

BERETERRETXE: Orduan, ikasiko dut. Baiñan, ez al-zera maxiatuko nitzaz letra txarra egiten dutalako?

MARI: Zutzaz maxiatu? Ez orixe! Miretsi eginen zaitut benetan, gizona jakintzak egiten baitu aundi eta irakurtzea ta iskribatzea jakituriaren giltzak dira.

BERETERRETXE: Ene aitak ez bezala pentsatzen duzu... Arek diñonez, irakurtze-iskribatzeak eta jakituriak gizona usteldu egiten du eta gudaritzak, oster, goitu, gaillendu, ospez eta omenez jantzi.

MARI: Eta nork duela arrazoi uste duzu?

BERETERRETXE: Zuk, noski. Oartu bainaiz, iskilluen bitartez ezin dutala ene biotzaren egarria ase eta iskribu bitartez bai...

MARI: Ezta arrazoi txarra... (*Bat-batean.*) Ene gurasoak datoz kalez-kale. Joan bearko dut.

BERETERRETXE: Ez, zaude zu bertan, ni joango naiz-ta. Baiñan joan aurretik itz hi esaizkiozu ene biotz egarberari.

MARI: Zuri dagokizu gai orretan mintzatzea.

BERETERRETXE: Mari Beltza, Bustanobi'n alkarrekin egon giñan ezkeroz biotz-biotzez maite zaitut.

MARI: Nik ere bai zu, Tristan Berteretxe. Bordele'tik iskribatuko al-didazu?

BERETERRETXE: Bai, iskribatuko dizut. Eta zuk erantzungo?

MARI: Ene letrarik onenaz.

BERETERRETXE: (*Eskua emanaz.*) Agur, Mari Beltxa.

MARI: (*Bat-batean.*) Etzaitez joan, Tristan, ikusi baizaitute ta itxusi litzake agurtu gabe joatea. (*Gelditu bedi.*)

III'gn. jardunaldia

Lengoak, GRAZIAN GRAMONT eta CATHERINE ONEN EMAZTEA

GRAZIAN: Berriketan, gazteak?

MARI: Bai, aita, kontu batzuek esanaz... (Gurasoai.) Ezagutzen duzute, noski, Tristan arranbelaria, Larraun'go Berteretxe'koa.

CATHERINE: Oker ezpa'naiz, Bustanobi'ko zaharrak ospatu zituzten urre-ezteietan ikusi zindutan.

BERETERRETXE: Bai, andrea, an nintzen; gu ere, zuek bezalatsu Bustanobi'koen aide baigera. Mari Santz ene ama, Bustanobi'ko Gartxot'en arreba da.

GRAZIAN: Ni baiño aide urbillagoa aiz, izan ere. Ni Gartxot'en lengusu jatorra nauk.

MARI: (Gurasuai.) Orain, Bordele'ra dijoa, etxean egonaldi bat egin ondoren, iri aundi artan baitago arranbelari.

GRAZIAN: Norekin ago?

BERETERRETXE: Roger Longueville jaun leñargiarekin.
GRAZIAN: Ba-dut aren aitzea... ta gustora al-ago Roger zaldunarekin?
BERETERRETXE: Eztaukat kejarik... Arranbelari ta gudari on bat izatea berari zor diot...
 Baiñan Bordele urrutiko da guretzat, euskaldunentzat, alegia.
MARI: Bai, aita; oraintxen ere pena ederrarekin zijoan Bordele'ra guraso zaharrak etxean utzita.
GRAZIAN: Naiko al-ukek nire serbitzura etorri?
BERETERRETXE: Ahal ba'ledi... bai pozik.
GRAZIAN: Mire etxeko atea zabalik dituk, bada. Nai dukenean etorri.
BERETERRETXE: Milla esker, En Grazian Gramont... Oraindik, ordea, iru illabeteko alkar-tratua daukat En Roger Longueville zaldunarekin; beraz, denbora orren buruan bearko nuke etorri.
GRAZIAN: Ik nai dukenean nire gazteluko atea zabalik izanen dituk.
BERETERRETXE: Orduan, etorriko naiz; zin dagizut.
CATHERINE: Ongi etorri gurera.
MARI: Eta lenbailen etorri.
GRAZIAN: Ots, enetxuok; begira nor datozen! Otsoa gurea eta Santxo Arhantzeta zaldun jauna. (*Emazteari.*) Berarekin egon bearra daukat bakarka. Zer nai ote digu jaun pakezale onek?
CATHERINE: Gu pasiatzen ibiliko gaituzu bada, jaun orrekikoak antolatzen dituzun artean.
BERETERRETXE: Agur, ba, En Gramont jauna eta milla esker berriz ere zure eskeintzagatik.
GRAZIAN: Agur eta osasunarekin etorri. (*Bijoaz Bereterretxe, Mari Beltxa eta Catherine.*)

IV'gn, jardunaldia

OTSOA, SANTXO ARHANTZETA eta GRAZIAN GRAMONT

(*Irurak ezpatadunak bitez.*)

SANTXO: Jaungoikoa'k osasunez gorde zaitzala. Grazian Gramont jauna. (*Bostekoa jo bezaio.*)
GRAZIAN: Bai zeu ere, En Santxo Arhantzeta'ko.
OTSOA: (*Aitari.*) Kaledan oztupo egin dut Santxo Arhantzeta jaunarekin eta zurekin itz egin nai lukela esan dit.
GRAZIAN: Itzaren jabe zera Arhantzeta jauna. Mintza zakit, otoi.
SANTXO: Ba-dakizu, pakearen aldeko nauzuna ta ortikan igarriko diozu zertara natorkizun.
GRAZIAN: Bai, egiazki, borondate oneko gizona zaitugu gaurko Euskalerra nahaspillatu ontan. Zure biotz ontasuna eta zuzen-egarria danok aitortzen dugu, baiñan bildur naiz, zure itza, lur elkorrean jausten den azia ez ote den.
SANTXO: Lur elkorra, lur iori billakatu diteke borondate on pixka batekin.
GRAZIAN: Bai, baiñan Agramontesen eta Lukuzetarren artean borondate onak jai du.
SANTXO: Nai duzutelako, zuen arrokeriari amor eman nai eztiozutelako.
OTSOA: Gure artean odolezko ibai bat dagolako.
SANTXO: Ezpa'lego, elitzake anai arteko odol sakratu ori txukatu bearrik. Ain zuzen ere, odola ixuritzen delako nabilkizute pakea eginzale.
GRAZIAN: Bejondeizula, baiñan alperrikako lanean ari zera. Ibaiak iturri batean izaten dute jatorria eta gutarteko odol-ibaiaren iturria gorrotoa da. Beraz, odol-jarioari buru emateko, aurrena gorrotoa itzali bear da ta gure biotzak gorrotoz gal-gal daude.
SANTXO: Etzaizute, ordea, zillegi gorrotoa kristauak ba'zerate.
GRAZIAN: Makiñabat gauza eztira zillegi kristatasunean eta ala ere egiten dira, jentillen artean bezala edo areago.
SANTXO: Ori da kristautasunaren lotsagarri ta galera.
OTSOA: Nor dabil, ibilli ere, Lukuzetarren taldean eskandalurik aundienak jartzen eta eriotzik beltzenak egiten? Musde Arnauton, Barkoxe'ko jaun apeza.
SANTXO: Dollorak ! Zer ikusirik dauka Kristo'k eta bere dotriñak Judas'ekin eta bere salkeriarekin? Orrela zuritu nai dituzute zuen buruak?

GRAZIAN: (*Zorrotz.*) Ez gabiltza gure buruak zuritu naiean, Santxo. Gorrotoa gure biotzen jabe egin da eta naiago dugu gorrotoarekin inphernuan murgildu, Lukuzetarakin pakean bizi baiño.

SANTXO: Zuen guraria iritxiko duzute, bada. Gorrotoz mozkorturik zaudete eta eztiozute Jaungoikoa'ren deiari jaramonik egin gura. Gogoan artu, ordea, geroko damuak eztuela balio.

OTSOA: En Santxo Arhantzeta'ko, entzun ondo agramontesen izenean diñozutan au: Lukuze'ko Baroia, Leirin'go Jaun Kuntia eta gaiñerako Lukuzetar buruzagiak zeu bezalakoak ba'lira, gaur bertan, une onetantxe egingo genituzke onezkoak eta anaikiro besarkatuko giñake; baiñan, urde-billau oiekin eztago pakerik euren zaiñetako odola agortu dadin arte.

SANTXO: Ez duzute nai pakerik, beraz?

GRAZIAN: Mintza bitez gure illak eta esan bezate oiekiko pakea onartzen duten. Mintza bitez Gixarnaut Intzagorospa, Yohan Barrena, Yohanot Arrozpide, Yohan Ligi, Pees Torne, Etxegoren, Arhauzpe'ko Petri ta abar... Ez giñake gure ildakoen anai leialak beren odola mendekatzeke utziko ba'genu.

SANTXO: Ez dizutet eskatzen, ordea, erabateko pakea egin dezazuten, bai-baitakit ori zuentzat geiegi eskatzea dela. Pake-aldi bat eskatzen dizutet soilki, amar urteko pakealdi bat, 1425'ean egin zenaren antzekoa, odol jario au urritu dadin...

GRAZIAN: 1425'eko sasi-pakea? Eztugu berriro orrelako okerrik eginen. Johan de Foix zaldun leñargiaren kerizpean lukuzetarrek eta agramontarrok itundu giñan alkarri ez erasotzeko eta bizpairu illabete baiño len bi agramontes jausi ziren traiziñoz ilda Lukuzetarren gezipean. Orrelakoak erruzka gertatu ziren amar urte madarikatu oietan eta geienean iltzalleak kastigu gabe libratu ziren. Justiziaren mendean erori zirenak, berriz, testigutzarik etzelako edo Lukuzetar aundizkien bitartekotasuna zutelako, bizpairu urte barru denak kolean ziren.

SANTXO: Zuek ere eskuak odoldu zenituzten amar urteko pakealdian.

OTSOA: Bildotsak bezala odolustu gindezaten egon bear al-genduen?

GRAZIAN: Otsoari ortzak erakutsi bear zaizkio, gaiñerakoan aren agiñen janari billakutzen gera.

SANTXO: Bi taldeok bildots biurtzen ba'zerate, eztago otsoaren agin bildurrik.

GRAZIAN: Zuk, ordea, otsoak ardi larruz jantzi nai dituzu. Baiñan, jantzi paketsua eramarraren, otsoak otso dirau ta maltzurkerizko adimena zorrozten du.

SANTXO: Ba-dakust gaurkoz alperrik ari naizena; alabaiña, eztut amor ematen nire asmoan. Goazemazute aintzineko ardandegi ortara katillu bana ardo edatera eta beste egun batean mintzatuko gera lasaiago. (*Bijoaz.*)

V'gn, jardunaldia

Leirin'go JAUN KUNTIA (LUIS I'GOA) eta MUSDE ARNAUTON,
Barkoxe'ko apaiza

MUSDE: Ez nengon oker. Begiratu ongi iru gizaseme aiek. Erdikoa, En Grazian Gramont berbera da, ezkerrekoa semea eta eskubikoa Santxo Arhantzeta delako azpi-suge ta bazter-nahastalle madarikatua. Ez dira gutaz oartu, baiñan Musde Arnauton aspaldi dabilkie beren urratsai jarraiki. (*Begira geldituz.*) Orra, Gillen'en ardandegian sartu dira oraintxe.

JAUN: (*Ezpata beza gerrian.*) Diñotenez (*Maltzurki mintzatuz.*), Santxo Arhantzeta biotz aundiko gizona omen dugu. Agramontesen eta Lukuzetarren arteko pakea besterik ez omen du billatzen.

MUSDE: Urde ziztrin ori pake billa? Lepoa jarriko nuke agramontesekin bat eginda dabillega gu ondatzeko. Jakin gura nuke orain ere zer berriketa zerabilten Olhaibi'ko zakurtzar orrekin.

JAUN: Ez deritzait oker zabiltzanik zure usteetan. Baiñan, nola jakin dezakezu zer solas zerabilten iru gizon oiek?

MUSDE: Musde Arnauton'entzat ez dago eziñezko egitekorik. Agramontes petral oien itz eta pentsamentu bakoitza jakin izan dut orain artean eta une oietan gure kontra bilhatzen ari diren egiteko makurra laister jakingo dugu.

JAUN: (*Irriparrez.*) Ba'ote nauzu zure konphiantzaren merezigarri egin asmo duzuna jakiteko?

MUSDE: Jaun Kuntia, zu gure adiskiderik leialena ta laguntzallerik onena zaitugu. Lukuzetarrok ziñez zorretan gaituzu, zuri eskerrak, agramontesen odolez eskuak zikindurik dauzkagunok, kalean baigabiltza, Justizia'ri burua makurtu-azteko ezpaita zu bezalako gizonik.

JAUN: (*Kinismuz.*) Eztakit, zure gorespenagatik ziara arrotu ala ziara lotsatu egin bear dutan... Baiñan esaidazu zure asmoa.

MUSDE: Ordu laurden bat baiño lenago gure sakristaua igorriko dut ardandegi ortara, Otsoa'ri eleizara joateko aginduz erretore jaunaren partez. Ez Otsoa'k eta ez bere aitak ez dute ezer txarrik pentsatuko eta erretore jaunaren deiari kaso eginen dio. Elizaren atean ezkutatuta guretako bi mutil jarriko ditut. Kolpe batez korde gabe utziko dute eta ondoan prest izanen dituzte zaldia itzul egiteko, Otsoa berekin eramanaz. Olhaibi'ko zaldunaren semeak emanen digu izketaldi orren berri, bizia kontserba nai ba'du beñepein. Baiñan, oraindik kutsu geiago ere atera genezaioke sasikume orri. Aitari erreskatea eskatuko diogu eta bere seme kuttuna bizirik ikusi nai ba'du, aguro soltatuko digu zizkua.

JAUN: Nik uste baiño gizon argiagoo ta trebeagoo zaitut.

MUSDE: Oraintxen bertan nire eginkizunean asi bear dut, txoriak kabitik iges egin baiño lenago.

JAUN: Joan baiño len, bi albiste eman gura nizkizuke. Bat ona eta bestea txarra.

MUSDE: Esan azkar, joan bear baitut.

JAUN: Orra ona: Naparroa'ko Errege jaunak kondestable titulua aitortu dit.

MUSDE: Zorionak, jaun Kuntia! Eztakizu zenbat poztutzen nauen albiste orrek.

JAUN: Bestea ezta ain ona: Ingalaterra'ko Errege Jaunak, Maule'ko gaztelua, Johan de Foix, Candale'ko konde gaskoinari entregatzeko agindu dit.

MUSDE: Ezta egia izanen!

JAUN: Zorigaitzez egi-egia da ba.

MUSDE: Ori zuretzat bezain kaltegarri da guretzat. Johan de Foix'ek ez digu bere babesik emanen gure eginkizunetan.

JAUN: Ez, noski. Beraz, zuen laguntasuna agintzen didazute?

MUSDE: Oso osoa. Baiñan, mintza zaitetz ortaz zure lengusu Baroiarekin.

JAUN: Mintzatu naiz eta nirekin daukat.

MUSDE: Beraz, ba-dakizu zer egin bear duzun.

JAUN: Henri VI'garrenaren agindua ez obeditu. Bere aurka jaiki eta datorrela Candale'ko konde gaskoin arroputza Maule'ko gaztelua artzera.

MUSDE: Datorrela! Antxen itxoingo diogu. Lukuzetarren berri jakingo du onduantxe.

JAUN: Zuaz, orain, txoriak itzul egin baiño len.

MUSDE: Agur eta eutsi gogor zure asmo orri.

JAUN: Ondo joan eta eizea ongi erten dakizula. (*Bijoa Musde Arnauton.*)

VI'gn. jardunaldia

JAUN KUNTIA, bakarrik (komentaritan)

JAUN: (*Elizako erlojuari begira.*) Amaiak jotzer daude ba oraintxen elizaren kanpatorreko erlojuan eta Lukuze'ko Baroiak bart esan zidanez amaia jo gabe plaza nagusi ontara elduko omen zen. Beraz, okerrik ezpa'dauka, bizpairu minutu barru omen dugu. (*Atsaldi bat egiñaz.*) Ingalaterra'ko Errege dollorak egin dit niri joko makurra! Amaika urte auetan Gloucester'ko dukearen ordezkari bezala, ni naiz Maule'ko gazteluko agintari ta jaun bakarra. Johan de Foix gaskoin madarikatu ori, ordea, ezta gelditu bere azpi-lanean; bere suge narrastarien bitartez,

JAUN: (*Yohana'ri ta Bertrand'i.*) Zuek, gazte maiteminduok, geldi ziñezkete alkarrekin, esanbearrik asko izanen duzute-ta.

GRAZIANA: Gure kondestable jaunaren eskabidez gurasoen baimena duzute bakarrik gelditzeko.

YOHANA: Esker anitz, amatxo.

BERTRAND: Esker milla, kondestable jauna.

LUKUZE'KO: Mayi, egiozu laguntasuna gure kondestable jaunari, nik, ezin bestean, ene andretxoari egiten diotan artean.

MAYI: Atsegin aundiz, aita. (*Urbildu bekio alkarrekin ateratzeko.*)

GRAZIANA: (*Umoretsu.*) Senartxo, asarretuko natzaizu, gero, orrelakoak esaten ba'dizkidazu.

JAUN: Goazen, goazen denok pakean andre ederren eztitasunaz gozaten. (*Bijoaz.*)

VIII'gn. jardunaldia

BERTRAND eta YOHANA

BERTRAND: Gizaseme atsegiña benetan jaun Kuntia. Ba-dizu orretxek gazte maiteminduen berri.

YOHANA: Ene aitak baiño geiago, bai, beñepein. Eztut gizon gogorragorik ezagutu gaztien biotz-sentipenak aintzakotzat artzeko.

BERTRAND: Nolabait ere ardietsi dugu gutarteko maitasun sutsua onetsi dezan.

YOHANA: Bai, ori iritxi dugu. Baiñan, lortuko al-duzu zure aita nireak eskatzen dizun itun ortara makurtzea?

BERTRAND: Alegiñak eginen ditut ene aita onez-onean irabazteko.

YOHANA: Eta onean lortzen ezpa'duzu?

BERTRAND: Aita-iltzalle biurtuko naiz.

YOHANA: Bertrand, orrelakorik ez! Sekula ez!

BERTRAND: Eztut uste ortara iritxi bearko dugunik; baiñan, gure maitasunera makurtuko ezpa'litz, eztukegu beste biderik.

YOHANA: Ez, Bertrand, ez, Jaungoikoa'k zigorkatuko gaitu. Lenago...

BERTRAND: (*Asaldatuta, itza ebakiz.*) Lenago, zer?

YOHANA: Uztea obeto dugula, alegia.

BERTRAND: Nola esan dezakezu orrelakorik? Zuk benetan maite al-nauzu, Yohana?

YOHANA: -Bertrand, zuk ba-dakizu maite zaitutana. Baiñan, nola ilko duzu zerorren aita gure alkartasunaren oztopo delako? Zer erru dauka berak?

BERTRAND: Eta zer erru daukagu guk? (*Eskuak alkartuz.*) Gu biok batu egin bear dugu. (*Besarkatuz.*) Orrelaxe, tinka-tinka, estu-estu, maitasunik sutsuenaz, eta gure batasunerako oztopo ditezkean guziak jo ta garbitu bear ditugu, zuzen ala oker ari geran begiratu gabe.

YOHANA: Bildurtzen nauzu, Bertrand.

BERTRAND: Yohana: etsiko ote zenuke ni gabe bizitzen?

YOHANA: Ez, Bertrand.

BERTRAND: Nik ere ezin nezake, bada. Eriotza naiago dut, baiñan, au ezpadatorkit, neronek ilko dut traban jartzen zaiguna.

YOHANA: Bertrand, baiñan gizon-iltzalleak eztute ando bukatzen. Arrapatuko zaitute eta urkamendira eraman aita-iltzalletzat salatuta.

BERTRAND: Ez zaitzala uste orrek kezkatu. Ene aita nork il duen eztu iñork jakingo.

YOHANA: Pentsaturik ote duzu, apika, zure aitari bizia nola kendu?

BERTRAND: Enaiz orretan pentsatzen jardun, baiñan burutik pasatu zait.

YOHANA: Jaungoikoa'k barka bekizu!

BERTRAND: Etzaitz orrela illundu, Yohana. Seguru aski ezpaitugu orretara jo bearrik izanen. Alabearrak ortara bultzako ba'nindu, ordea, ba-da gure eize barrutian amilpe bakarti bat... Edozer aitzeki edo aki-akula asmatuta, eize-taldekoen artetik bakanduta aita ara eraman nezake. Bultzaka txipi bat aski litzake ene egitekoa amaitzeko.

YOHANA: Bertrand, goazen, goazen emendik aguro, ikara ematen didazu-ta.

BERTRAND: Elizuke orrek ikaratu bear, Yohana, gure soin-biotzak betiko ez alkartzeak baizik.

YOHANA: Ba'liteke, Bertrand, baiñan, goazen, goazen aguro, buru au izu-laborriz irakiten baitut gal-gal... (*Bijoaz.*)

BIGARREN EKITALDIA

Olhaibi'ko En Grazian Gramont'en gazteluko areto nagusi eta apaña. Aldi artako mueblez, oialkiz eta apaingarriz ahalik ondoena ornitua agertu bedi. Lenengo ekitalditik iru illabete igaro dira. Leio batek etxe-atarira jo beza

I'go. jardunaldia

JUANES, LUKUZE'ko BAROIA eta BERTRAND DE MONTFERRAND
ZALDUNA

(Bi aitorsemeok aldi artako zaldun jantzian ager bitez. Biok ezpata beramate gerritik zintzilik eta Bertran'ek gaiñera arranbela eta gezi-zorroa ggeziz beterik.)

LUKUZE'ko BAROIA: Beraz, Yoana nire alabarekin ezkondu nai ukek?

BERTRAND: Bai, jauna. Ori da bion gurari hizia.

LUKUZE'ko: Zuen alkar-maitasunari ez derizkiot gaizki. Biok zerate etxe leñargikoak, jatorri garbikoak, aundikiak, egiazko aitor seme-alabak..., baiña...

BERTRAND: Baiña, zer?

LUKUZE'ko Guztiori eztela aski... zorigaitzez. Gazteok, biotzaren aldetik bakarrik dakusazute ezkontza-auzia, baiñan mundu onetan ba-dituk beste milla auzi-mauzi ta katramilla eta gaur-gaurkoz ezin diat itxaropenik eman.

BERTRAND: Baiñan, zer dela-ta? Zer eragozpen jarri nai diozu gure alkar maitasunari, gure asmo zuzen eta garbiari ?

LUKUZE'ko Eziñezkoa dela, Bertrand, eziñezkoa...

BERTRAND: Maitasunarentzat eztago eziñik, Baroi jauna. (*Etsipenak eman oi duen ausardiz.*) Zure baimenarekin edo baimenik gabe, ni Yoana'rekin ezkonduko naiz...

LUKUZE'ko (*Suminduta.*) To! Bapo zio. Errezago esan duk egin baiño. Jakin ezak, ordea: Lukuze'ko Baroiaren baimenik gabe ez aiz Yoana'rekin ezkonduko!

BERTRAND: (*Etsipenak eraginda.*) Esan zaidazu, bada, zer egin bear dutan zure alabarekin ezkon nadin. Edozer ere aginduta, gertu naukazu egiteko.

LUKUZE'ko: (*Gozatuta.*) Ori, besterik da... Ontara, ba'litekek alkar aditu ahal izatea. Entzun: Ire aitak, itun bat, tratu bat, egiñik zeukak Grazian Gramont deritzan Olhaibi'ko jaunarekin. Itun onen bitartez, erorrek ba-dakiken bezala, gerrate guzitan alkarri laguntzeko agintza egiña zeukatek. Grazian Gramont, Olhaibi'ko ta Ahauze'ko jauna ene etsairik aundiena izan duk gaztetandik. Bere billaukeriak ez ditek izenik. 1425'etik 35'erako bitartean agramontesak eta Lukuzetarrok, Joanes de Foix bitarteko genduela, egin geniken amar urteko pake-aldia ere etziken errespetatu. Noiz-nai, bere gizataldeak nire,jendea iltzen, bazterrak sakailtzen, etxeak sutzen, emakumeak galtzen ziarduten. Pake-ituna amaitu ezkeroz, gure etsaigoa biziago ta gordiñago billakatu duk eta alkarrenganako gorrotoa eta odol-egarria duk gutarteko bizilege bakarra.

BERTRAND: Ulertzen dizut... Baiñan, ene aitak eta nik eztizugu sekula kalterik egin. Eztitugu zure barrutiak ankaperatu ta sakaildu, eztugu zure eremutan burnizko eriotzik egin...

LUKUZE'ko: Egia diñok, baiñan, ala're, burua lengo lepotik zeukat. Zuek, adiskidego tratua lotuak zaudete nire etsaiarekin eta nire etsaiaren adiskide dena, ene etsaia duk

BERTRAND: Eta Grazian Gramont'ekin dugun alkar-laguntasun-tratua autsiko ba'genu, aginduko al-zenidake zure alabaren eskua?

LUKUZE'ko: Ori litzake bide bakarra...

BERTRAND: Ori bada zure baldintza, itza demaizut eginen dutala.

LUKUZE'ko: Eginen dukala? Ez aiz i nor erabaki ori artzeko, ire aita baizik.

BERTRAND: Ene aita makurtu-eraziko dut nire naiera. Ta baldin makurtu nai ezpa'du, sorbaldan daramadan arranbelarekin edo gerriko ezpata onetxeekin kenduko diot bizia.

LUKUZE'ko: Itzetan bezain odolberoa izango al-aiz egiñetan, Bertrand.

BERTRAND: Gure alkarmaitasunaren oztopo eta eragozpen guziak jo ta birrintzeko erabakia arturik daukat. Yoana da ene biziaren arrazoi bakarra, ene elburu ta amesa... amets lilluragarria, ta iñork oztoporik jarri ba'lezait ene maitasun-bidean, dena dela, nire ezpata bere odolaz gorrituko dut.

LUKUZE'ko: (*Gurendaren gozoa ausnartuz.*) Jo zak bosteko ori, Bertrand. (*Eskuak estutu bitzate alkar.*) I bezalako gizon ausartak eta pijoak ba'nizkikek nire gudari-saillan, bein-betiko mendekatuko nindukek Grazian Gramont etsai zital ortaz.

BERTRAND: Enaiz, iñolaz ere, gorespen oien merezigarri, Baroi jauna. Orain, ordea, oker ezpa'deritzazu, iskribauaren aintzinean bear dugu gure tratua legezkatu.

LUKUZE'ko: Txit ongi derizkiot burupide orri... Baiñan, tratu au bilbatzen ari geran ezkerro, ertzak ongi lotu bearrak zioztik. Ots, ene alaba emaztetzat nai baldin ba'duk, En Grazian Gramont'ekin urratu ez-ezik, ire aitak eta ik nirekin egin bearko duzute alkarlaguntasunezko gudu-tratu berbera.

BERTRAND: Gero ta geiago eskatzen duzu, Lukuze'ko Baroi jauna.

LUKUZE'ko: (*Mutillaren itxumenaz oartuta, segurantzi osoaz.*) Euk ikusi, bada. Ori duk nire baldintza alabaren truk.

BERTRAND: Ongi da, Yoana'ren maitetasuna irixtearren, inpernuko zuloan anka ta buruz murgilduko nintzake. Nire bidean eztut zalantzarik edo atzerarik eginen. Zuzenaren odolaz kutsatuko ba'naiz ere, Yoana nirea izanen da.

LUKUZE'ko: Beraz, goazen iskribauarengana.

BERTRAND: Bai, goazen, tintaz egindako tratu onek odola ekarriko ba'du ere. (*Bijoaz.*)

II'gn. jardunaldia

Lengoak eta EN BERTRAND DE MONTFERRAND

BERTRAND: Arratsaldeon dizuela Jainkoa'k, jaun-andre leñargioi.

IRUROK: Ala ekarri, Bertrand de Montferrand jauna.

GRAZIAN: Nola zaitugu emengo aldi? Ezpaitidazu zure bixitaren albisterik igorri.

BERTRAND: Etzait orretarako betarik sortu, ain presaka bainabil. Beste eginkizun batzuk Euskalerrri'ra erakarri naute eta zurekin solasaldi bat egiteko aprobetxatu dut.

GRAZIAN: Prest naukazu zuri aditzeko, En Grazian de Montferrand. Baiñan, exeri gaitezen (*Exerlekua eskeiñi bizaio.*), exerita lasaiago ta patxada obian mintzatzen baita.

BERTRAND: Eskarrikasko, Grazian jauna, baiñan... ez derizkiot egoki nire esanbearrari andereño auen aintzinean.

GRAZIAN: Alegia, nirekin bakarka mintzatu naiago zenduke...

BERTRAND: Orixe berbera; nik dakardan jarduna, gizonezkoen artean soilki tratatzeko ohea baiderizkiot.

CATHERINE: Zure baimenarekin ba-goazkizu, beraz.

BERTRAND: Otoi, barkatu, andereñoak.

MARI: Barkatua dago. (*Bijoaz.*)

GRAZIAN: Exeri gaitezen (*Exeri bitez.*) eta zerorrek esango duzu zerk zakarren nirekin mintzatzera.

BERTRAND: Bildur naiz eztela zure atsegiñekoa izanen nire esan bearra, baiñan gutarteko auzian eskubidez ari naizela iste dut.

GRAZIAN: Baldin, eskubidez ari ba'zera, zuzen ari zera eta eztut uste asarrebiderik izanen dugunik.

BERTRAND: Orra ba: gutarteko alkar-laguntasun ituna urratzerat natorkizu.

GRAZIAN: Zure aitarekin egindako alkar laguntasun ituna urratzera? Txundituta uzten nauzu, Ezin sinistu nezake orrelakorik, Bertrand. Gure artean eztugu sekula asarrebide txipienik izan.

BERTRAND: Egia diñozu.

GRAZIAN: Zer du, beraz, zure aitak nire kontra?

BERTRAND: Ene aitak, deus ez; il baitzen.

GRAZIAN: Zure aita il zela? Enekien ezertxore.

BERTRAND: Bai, gaur amabost; eizera ertenda, amilpe batean jausi zen eta il.

GRAZIAN: Sentitzen dut; oso benetan sentitzen dut. Zaldun zuzena eta itzekoa baitzen zure aita.

BERTRAND: (*Kinismuz.*) Ain zuzena eta itzekoa! Neronek dakit ondotxo! Alabaiña, orain ni nauzu Montferrand'eko jaun eta nagusi bakarra eta eskubide osoan naiz ene aita zenak zurekin egindako tratua urratzeko.

GRAZIAN: Eztizut ukatuko. Orain, ordea, galdera bat egin gura nizuke: nirekin tratua urratzea egin al-duzu soilki, ala nire etsaiarekin ene kontra itundu zera?

BERTRAND: Enaiz ez zure alde eta ez zure aurka itundu. Ene aita zenak zurekin zeukan alkar-laguntasun tratua Lukuze'ko Baroiarekin egin dut eskubide guziz.

GRAZIAN: (Bere onetik aterata.) Madarikatua! Ene etsairik makurrenarekin!

BERTRAND: Ez ote naiz libre nai dutanarekin alkartzeko? Ala, zure komenientziaren begira egon bear dut?

GRAZIAN: Egin zenezake nai duzuna, baiñan gaurgero nire etsaigoa billatu duzu. Jakin ezazu nire etsaiaren adiskidea, ene etsaia da.

BERTRAND: Zerorrek billatu duzu gutarteko etsaigoa, ni pake-zurrean etorri bainaiz. Ene aitaren oroipenez zurekin pakean bizi gogo nuke, baiñan, ene oldeari ongi ezpa'derizkiozu...

GRAZIAN: Lukuze'ko Baroi dollorarekin alkarturik zauden artean ezin liteke!...

BERTRAND: Orduan, gure bizian etsai bearko dugu, Lukuze'ko Baroia'rekin bein betiko alkartzen bainaiz.

GRAZIAN: Zer diñozu?

BERTRAND: Lukuze'ko jaun Baroiaren alabarekin ezkontzen bainaiz ene aitaren beltzaldia igaro bezain laister.

GRAZIAN: (*Berekiko.*) Lukuzetar kasta dollorra! Orain ere makurkeriz irabazi didak jokua, Baroi urdea! Ire alaba ederra Montferrand'go galaiari saldu diok, ene lagunik onena etsai biurtu dakidan.

BERTRAND: En Grazian jauna, zure etxean gaur gaberako arrotz ar nazazun egin dizut eskabidea. Ala're arrotzasun legerik bete nai ezpa'duzu, ba-noakizu berealakoan.

GRAZIAN: Ez, nire tellatupean zaude eta nire etsairik aundienari ere eztiot ukatuko arrotz legeak agintzen duen arrera. Gurean aphaltu ta lo eginen duzu eta biar goizean ba-zoazke Lukuze'ko zirauntegira angoekin jan-edanetan ospatzera zuen gurenda. Baiñan entzun ondo, Bertrand de Montferrand: ene etxeak damaizun babesa utzi orduko, nire etsaietakoa izanen zera.

JAUREGIZAIIA: Bereterretxe jauna emen da.

GRAZIAN: Jaunari eskerrak! Urduri bainengon bere zai. Igaro-azi zaiozu. (*Bertrand'i.*) Jauregizaiak lagunduko zaitu ene andrea ta alabarengana. Berak atendituko zaitute jaun onekin nagon artean.

BERTRAND: Anitz esker zure adeitasunari, Grazian Gramont jauna. (*Bijoa.*)

III'gn. jardunaldia

EN GRAZIAN jauna eta BERETERRETXE

BERETERRETXE: Jainkoak dizula arratsaldeon, En Grazian jauna.

GRAZIAN: Orobat, Bereterretxe. Berri onik al-dakarrek?

BERETERRETXE: Zaharrak berri, esan bearko. Alabaiña, trukea egiteko xehetasunak oro burutu ditugu.

GRAZIAN: Pozten nauk. Zenbatean mugatu duzute azkenik truke ori?

BERETERRETXE: Berreun florinetan egin dugu tratua.

GRAZIAN: Berreun florin? Burutik egin al-zaio orri?

BERETERRETXE: Ba-dakit diru-zurrukatze aundia dena, baiñan Otsoa bizirik ateratzeko ortaratu bear izan dut.

GRAZIAN: Ongi egin duk. Egia esan, kopuru izugarri orrek zirrara aundi bat egin zidak, baiñan semea seme duk eta etzaioak dirumugarik jarri bear.

BERETERRETXE: Joan aurretik orrela mintzatu zintzaidan eta ezin izan dut salbatu mutillaren bizia gutxiagorekin. Gaiñerakoan, erraztasunak ematearren, kopuru ori beste diru klasetan ordaindu dezakegula esan dit, alegia, tornesetan edo santxetetan.

GRAZIAN: Ez izan diruaren ardurarik, Bereterretxe. Gure mutilla dirutan kostatzen dena azkeneko xoxeraiño pagatuko baiditek. Begia begi truk eta ortza ortzaren truk pagatuko dizkitek beren zorrak.

BERETERRETXE: Zure agindupean naukazu, edozertara gertu, Lukuze'ko Baroiak eta Musde Arnauton'ek beren zorra ordaindu dezaten.

GRAZIAN: Milla esker, Bereterretxe. Ire zerbitzuak ez dizkiat aliantzirik eukiko. Eta truke baldintzetan alkar artu al-duzute?

BERETERRETXE: Bai, ortan ere alkar artu dugu zure baiezkua baldin ba'dugu. Ona nola izango den: Ba-dakizunez, Musde Arnauton Santxo Arhantzeta'z baliatu da truke au egiteko. Santxo Arhantzeta jauna errespetu eta konphiantza guzikoa dugu bi taldekuok, bai-baitakigu bere pake-naia egi-egiazkoa dela eta bizia ere emanen lukela agramontesen eta Lukuzetarren artean pakea egiñik ikusteko. Zoritxarrez, ordea, Santxo Arhantzeta'ren asmo zuzen eta ederra ezin bete diteke, gizon-iltzalle ta traidore oiekin pakea egitea Jaungoikoa'ren legea lokaztea bailitzake.

GRAZIAN: Bai, Tristan, arrazoi duk; agramontesok naiago diagu milla bider bizia galdu deabrukumeok nagusitzen utzi baiño.

BERETERRETXE: Mintza gaitzen, ordea, orain truke-baldintzetaz.

GRAZIAN: Bai, mintza adi.

BERETERRETXE: Orra, ba; trukea Sorhabil'eko zelaigunean egitea proposatu du arratseko amabietan.

GRAZIAN: Zergatik ez egunez?

BERETERRETXE: Justiziaren beldur delako, berak diñonez. Traiziñorik izan ezkeru gure partez, gauak itzulbide errazagoa emango omen dio.

GRAZIAN: Baita berak guri traizioren bat egiteko aukera ohea ere.

BERETERRETXE: Eztago, ordea, trukea egunez egitekotan. Otsoa, bere ezpataz lenago garbituko omen du.

GRAZIAN: Madarikatua!

BERETERRETXE: Alaxen da, baiñan, Otsoa'ren bizia salbatu nai ba'dugu, eztago beste alderdirik baldintza oietatik igaro baiño. Ez bildurtu, ordea, traiziñorik gerta ez dadin neurriak artu baiditut.

GRAZIAN: Argi ibilli, Bereterretxe; argi ibilli otso madarikatu oiekin.

BERETERRETXE: Egon trankil, En Grazian jauna. Enegan konphiantzarik ba'duzu gauzak ongi aterako baitira.

GRAZIAN: Bai, Tristan; igan jartzen diat ene uste osoa. I aut, Bereterretxe'ko seme, ene zahartzaroko zurkaitza.

BERETERRETXE: Ni zure agindupeko morroi besterik ez nauzu... Entzun, ordea, orain, trukea nola eginen dugun: bi taldeok bat etorri gera En Santxo Arhantzeta aukeraten trukea egiteko. Bi taldeok eun urratsetara jarriko gera alkarrengandik. Santxo Arhantzeta'k gure sailletik aterata, berrogeitamar urrats emanen ditu dirua erakarriz. Arnaut Arrokiaga, Santxo'ren adiskide aundia eta ura bezala pakezale zintzoa, Lukuzetarren sailletik aterako da Otsoa'rekin eta gure aldera berrogeitamar urrats eginen dituzte. Bi taldeen erdibidean, ots, berrogeitamar urratsetara trukea eginen da. Santxo Arhantzeta'k biziarekin erantzungo du

Lukuzetarren aintzinean eta bere adiskideak, ots, Arnaut Arrokiaga'k, gure aintzinean Otsoa'ren biziaz.

GRAZIAN: Ongi derizkiot, Tristan, txit ongi. Santxo Arhantzeta'gan uste osoa zeukat. Ori duk gizona, gizonik ba'da! Bere probetxurako deus eskatu gabe bere bizia orrela arriskatzen!

BERETERRETXE: Bai, geroak esan beza gizon oni Euskalerra'k zor diona. Gure aldetik ziur egon diteke traiziozko gezirik sistatuko etzaiona. Baiñan Lukuzetarrak on egiña esker txarrez ordaintzen dute. Orduan, onesten duzu Lukuzetarrakin egindako tratua?

GRAZIAN: Bai, onesten diat, batez ere ire eskuetan dagolarik. Baiñan, erne ibilli traidore kasta orrekin. Salkeririk somatzen ba'duzute Lukuzetarren artean, ez zalantzik egin zuen geziak jaurtitzen. Bereterretxe, entzun ongi: ik daukak erantzunbearra Otsoa'ren, Santxo Arhantzeta'ren eta Arnaut Arrokiaga'ren biziaz.

BERETERRETXE: Entzun dut, jauna.

GRAZIAN: Bertrand de Montferrand'ekin zeukat egonbearra orain. Mari Beltxa ikusten ba'diat, esango zioat iri laguntasuna egitera etortzeko.

BERETERRETXE: Milla esker, Grazian jauna zure adeitasunari. (*Bijoa Grazian.*)

IV'gn. jardunaldia

TRISTAN BERETERRETXE ta MARI BELTXA

(*Une batean bakarrik egon bedi Bereterretxe Mari Beltxa etorri-zai.*)

MARI: (*Sartuz.*) Arratsaldeon, Tristan. Ibillaldi ona egin al duzu?

BERETERRETXE: (*Matrail bakoitzean muin maitekor bat emanaz.*) Jaungoikoa'ri eskerrak oso ederki ibilli gera.

MARI: Ni bildurrez egon nauzu, bada.

BERETERRETXE: Ulertzen dizut, Mari Beltxa, otsokunte oiekin ezpaita phiatzerik. Baiñan, ortzak erakusten ezpa'dizkiegu, gaiñez eginen digute.

MARI: Ta, zer berri dakarzu? Otsoa nola dago?

BERETERRETXE: Osasunez ongi, Jaungoikoa'ri eskerrak. Nik neuk eztut ikusi, baiño En Santxo Arhantzeta berarekin egona da ta berak esanik dakit. Oraintxen mintzatu naiz zure aitarekin Lukuzetar doillorkumeak Otsoa'ren truk eskatzen duten diruaz eta trukea egiteko gora-beraz eta zertzeladaz. Bearrik, zure aita akort dago nik Lukuzetarrakin egindako tratua ta erabakiaz.

MARI: Au poza ematen didazu zure itzekin, Eztakizu nolako axanpak estutzen gaituen. Otsoa basapizti oien mendean dagon ezker.

BERETERRETXE: Lasaitu zaitetz, bada, Mari Beltxa, laister gure artean izanen baitugu.

MARI: (*Pozaren-pozez bere senargai besarkatuz.*) Zuri eskerrak, Tristan. Gureganako agertu duzun leialtasuna urretan ezin ordaindu liteke.

BERETERRETXE: Ez, Mari-Beltxa, ni egiten ari naizena beste edonork berdin eginen bailuke. Ni zure aitaren zerbitzuan nago ta nire eginberrarekin bete besterik eztut egiten... Baiñan, nik ere beste galderatxo bat egin gura nizuke, Mari-Beltxa. Mintzatu al-zera zure gurasoekin gure... zeraz?

MARI: A, bai, ta aitaxo batez ere izugarri poztu zen.

BERETERRETXE: (*Pozez zoratuta.*) Bai zera!

MARI: Zutaz oso arto dago ta zu semetzat artzea beretzat ohore aundia omen da.

BERETERRETXE: Beraz, baimena ba'dugu?

MARI: Oso-otsoa.

BERETERRETXE: (*Andregai tinkatuta.*) Zorionean gaituzu, Mari Beltxa.

MARI: Zoriontasun bete-betean, Tristan. Zer derizkiozu, or, armario ortan, daukaten ardogo batekin ospatuko ba'genu gertakizun eder au?

BERETERRETXE: Txit ederki. Atera itzazu kopa bi eta bion zoriongarri topa eginen dugu. (*Mari-Beltxa'k atera bitza armariotik botilla bat ardo-goxo ta kopa bi. Serbitu ondoren kopak alkar jo bitzate eta oi u egin bezate batera.*)

BIEK: Topa! Gure zoriongarri (*Kopak ustutzen ditusten artean jarrai bezate alkar-izketan.*)

BERETERRETXE: Beraz, amaren gogokoa baiña aitaren gogokoa obeto nauzu?

MARI: Baiki.

BERETERRETXE: Ez ote nau zuen mailleko irizten?

MARI: Ba-da zerbait ortatik, gure ama bere leñargitasunari oso goi iritzirik baitago. Baiñan, ba-da beste zerbait ere, Roger deritzan bere illoha bat baitzuen niretzat begiz jota.

BERETERRETXE: Gaskoina, noski?

MARI: Baiki, ene ama gaskoina baita lau aldetatik.

BERETERRETXE: Obea dazu euskalduna. Mari-Beltxa.

MARI: Eta euskaldunetan zu!

BERETERRETXE: Baiñan ortarako saiatu egin bear dut, zure merezigarri izan nadin.

MARI: Maite zaitudan ezkeroz ene merezigarri zera. Alabaiña. Otsoa bizirik ba'dakarzu, ama ere zure alde irabaziko duzu.

BERETERRETXE: Ortarz ziur egon, lenago galduko baitut bizia neronek, Otsoa'rena galtzen utzi baiño.

MARI: Ots, Tristan; aita etorri dator beste jaun batekin. Bere abotsa garbi dautzut.

V'gn. jardunaldia

Lengoak, EN GRAZIAN eta SANTXO ARHANTZETA

GRAZIAN: (*Santxo'ri soilki.*) Gure gazteak eztute betarik galtzen.

SANTXO: Bikote jatorra, Grazian.

GRAZIAN: Bai, orixe: ene zahartzaroaren pozgarri izanen al-dira!

SANTXO: Euren biotzak ortarako asmotan dirudite.

GRAZIAN: Ala biz. (*Alabari.*) Mari-Beltxa, sentitzen dut benetan zuen alkar-izketa gozoa urratu bearra, baiña Santxo Arhantzeta jaunak Tristan'ekin eta nirekin bakarka itz egin nai luke.

MARI: Ulertzen dizut. Ba-noakizute ta mintzatu patxadan. (*Bijoa.*)

GRAZIAN: Zer berri, Santxo?

SANTXO: Txarrak berri.

BERETERRETXE: Ez al-dira ain txarrak izanen!

SANTXO: Ain txarrak, ain beltzak... Nola aditzen eman ere eztakit.

GRAZIAN: Dena den, mintza zaitez azkar eta garbi, baiñan ez, gaitzazu estuasun ontan eduki.

SANTXO: Orra, ba: Musde Arnauton'ek zure semea il du.

GRAZIAN: Il duela? Madarikatua!

BERETERRETXE: Baiñan, ori ezin liteke. Trukea egiteko bearrekoa du mutilla bizirik idukitzea.

SANTXO: Bearrekoa luke, baiñan, bere asarre-irakiñari ezin eutsirik, bere eskuz il du, nai zituzkean albisteak eman eztizkiolako.

GRAZIAN: Baiñan, noiz eta nola jakin duzu ori?

SANTXO: Gaur goizean jakin dut eta jakin bezain laister zaldia presta-erazi diot ene ezkutariari eta zuregana eldu naiz.

BERETERRETXE: Berriro diñozut ori ezin litekela. Lenago ez al-zenduen zerorrek morroillopean bizirik ikusi?

SANTXO: Bai, neronek ikusi nuen. Begiak zapi batez estalirik eramane ninduten nire etxetik, nora neramaten igarri ez nezaion: baiñan, zegoen tokian zegoela, bizirik eta osasuntsu zegoen.

BERETERRETXE: Eta orain ilda ikusi al-duzu?

SANTXO: Ez, ez dut ikusi, baiñan ikusi duenak esan dit.

GRAZIAN: Eta nork ikusi du?

SANTXO: Arrituko zerate. Bere menpeko arranbelari batek, Petiri Santz Altzai'koak.

GRAZIAN: Eta Petiri Santz'ek nola esan dizaizuke Musde Arnauton'en gudari-taldekoa ba'da?

BERETERRETXE: Ez ote da au Musde Arnauton'en nahaste berri bat diru geiago ateratzeko edo nik al-dakit zertarako?

SANTXO: Ez, ez, ezta orrelakorik, Petiri Santz'ek ezin eraman zuen Musde Arnauton'en zitalkeri ta ankerkeria. Bein, bide.gabe gogor bat egin omen zion. Onela izan omen zen: Bere taldeko arranbelari batek, tabernan jokoan iri zirela sastakaiaz eraso omen zion, Petiri'k tranpa egin zion aitzekian. Petiri Santz'ek, ordea, jokoa garbi garbi irabazi omen zion eta jokoarekin diru mordoska galanta: ingurukoek ala egin omen zuten testigutza. Ondikotz, ardoak berotu xamarrik zeuden bi mutillak eta bereala puñalak atera zituzten. Borrokan, bere burua aldeztu bearrez, Petiri Santz'ek bere laguna zauritu zuen eta ilko zukean, Musde Arnauton une artan sartu izan ezpa'litz ardandegian eta biak bakandu-azi, Musde Arnauton'ek zauritutakoa oso begiko zizun eta Petiri Santz, ostera, berak diñonez, ezin begiz ikusia. Musde Arnauton'ek bere bi menpekoekin justizia onela egin zuen: zauritua libre utzi eta Petiri Santz urtebeteko epean gaztelu bateko kalabozo zahar batean sartu eta bitarte ontan goseak eta ziegaren ezeak ondutzen eduki asegarri bakartzat txerri-jana ematen ziotelarik. Orduan zin egin omen zuen Petiri'k Musde Arnauton'ez mendekatzea. Salakizun au bere aurkako lenengo egitekoa omen du, baiña luzaro gabe bere arranbelarekin gorputza alderik-alde pasako omen dio.

BERETERRETXE: -Guztiori egia baldin ba'da mesede aundia dugu.

GRAZIAN: Ezta dudarik. Gure etsaien artean adiskide bat eukitzeak asko balio digu. Tristan, delako Petiri Santz'en adiskidetasuna billatu bear dugu.

BERETERRETXE: Orretan pentsatzen ari nintzen neroni ere. Nun edo nundik urbilduko natzaio.

SANTXO: Petiri Santz'en esanak egiztutzen dituen beste zertxobait ere ba-da. Alegia, trukea gauzez egiteko arrazoirik nagusia Otsoa bizirik ez eukitzea omen da. Zure semearen orde, onen antzeko beste mutil bat eraman bear omen dute ta, noski, gauaren illunarekin etziñakete oartuko mutilla zuen artean eta dirua beren eskuetan euki arte. Gau illunaren babesean, berriz, berealaxe sakabanatu ta aienatuko lirake.

BERETERRETXE: Ezta gaizki pentsatua, baiña ortarako Arnaut Arrokiaga'k joko ortara etorri bearko luke.

SANTXO: Arnaut Arrokiaga preso artzeko asmotan dira ta onen papera beretako gizonen batek eginen luke. Gauaren illuna guztiontarako lagungarri zaie.

GRAZIAN: Entzun ondo, En Santxo. Zuk diñozuna egia baldin ba'da, Musde Arnauton'ek nire semea il baldin ba'du, zin dagizut ene etxean arrotz daukaten zaldun gaztea neronek ilko dutela.

SANTXO: Ori ezin dezakezu egin, En Grazian. Etzaizu zillegi!

GRAZIAN: Etzait zillegi, Baiñan eginen dut, bai, alajainkoa!

SANTXO: Zure arrotza da, zure etxe babesean daukazu!

GRAZIAN: Eta Otsoa nire semea da, nire zaiñetako odola!

BERETERRETXE: Baiñan Bertrand de Montferrand ezta zure semearen iltzallea.

GRAZIAN: Bai, ordea, iltzallearen adiskide.

BERETERRETXE: Barkatu, En Grazian Gramont, baiñan ezta gauza berdiña. Gaiñera, En Santxo Arhantzeta'k esan dizunez, En Bertrand zure tellapeko dugu eta Euskalerrria'n eta zaldun artean batez ere gauza sakratua da etxe-babesa.

GRAZIAN: Arroztasun usuarioak eta tellape-babesak amaitu dira niretzat. Gure etsaiak errespeturik eta kristau-legerik ezagutzen ezpa'dute guretzat, guk ere eztugu ezagutuko berentzat. Begia begi truk, ortza ortzaren truk!

SANTXO: Jaungoikoa'k ere neurri berberarekin neurtuko zaitu, En Grazian.

GRAZIAN: Inphernuan ondatu nazala! Baiñan enaiz geldituko mendekuaren gozoa xurgatu gabe! (*Bereterretxe'ri.*) Bereterretxe! Ekar zazu En Bertran de Montferrand zalduna onera. Gertatzen dena esango diot eta nire semearen berri ziur jakin arte gazteluan preso geldituko da. Lukuzetarren adiskidetasuna maiteago zuen gurea

baño. Bejondeiola! Ondotxo damutuko zaio aurki, eta erregu egin dezaiola Jaungoikoa'ri Otsoa bizirik egon dadin...

SANTXO: En Grazian: ni enaiz onera etorri gerra jartzera, pakearen alde baizik.

GRAZIAN: zaude ixilik zure pakearekin, gaiñerakoan Bertrand'ekin batean ilko baitzaitut!

SANTXO: Ori al-da zure esker ona?

GRAZIAN: (*Damuturik.*) Barkatu, En Santxo, baiñan zuk eztakizu seme bakarra galtzearen oiñazea zernolakoa den. (*Bereterretxe'ri.*) Tristan, ua eta ekartzak arrotza.

BERETERRETXE: Bereala, jauna. (*Joateko mugimendua egin beza.*)

SANTXO: Zaude pixkabat, Bereterretxe, nik ere joan bear baitut Grazian jaunaren baimenarekin.

GRAZIAN: Ba'zoazke nai dezazunean, Santxo Arbantzeta jauna, eta esker anitz zure zintzotasunagatik. Ala're, gelditu nai ba'duzu. Bertrand'ekin izanen dutan solasaren testigu izan ziñezke.

SANTXO: Ez, nik eztut gizon orrekin zer ikusirik eta egitekorik ere ez, beraz. Berarekin gizonki ta kristauki portatu zaitezela da ene eskabide bakarra.

GRAZIAN: Esaten errazago da egiten baiño... Nire aldetik besterik dizut esanbearra, alegia, gaur arratsean ene maikide ta tellapeko izaten ohore aundia izanen dutala.

SANTXO: Zure etxe-eskeintza pozik onartzen dut, bada, onezkero berandu baita gurera abiatzeko.

GRAZIAN: Geroarte, bada.

SANTXO: Bai, geroarte. (*Bijoaz Santxo Arhantzeta ta B'ereterretxe.*)

VI'gn, jardunaldia

GRAZIAN GRAMONT, BERTRAND eta BERETERRETXE

(*Bertrand de Montferrand aurretik eta Bereterretxe atzetik sartu bitez*)

GRAZIAN: Aintzina, En Bertrand jauna. Otoi, exeri zaitez.

BERTRAND: Eskarrikasko, zutik ere ongi bainago.

GRAZIAN: Zuk nai dezazun Ilezala. Albiste beltzak dizkizut eman bearrak. Otsoa ene seme badarra Lukuzetar zure adiskideak ilberri dute.

BERTRAND: Iturri garbitik al-dakizu?

GRAZIAN: Nik eztut ur arretik edaten.

BERTRAND: Sentitzen dut, bada, benetan.

GRAZIAN: Gezurra! Eztuzu deus ere sentitzen! Aitzitik: poztu egiten zera zure baitan. Bildurrak bakarrik esan-erazten dizkizu itz oiek.

BERTRAND: Iraintzen nauzu, En Grazian jauna. Gogora zaitez zure tellapeko nauzula.

GRAZIAN: Une au ezkerro etzera nire tellapeko, nire mendeko preso bat baizik.

BERTRAND: Zalduntasun-usarioak ankapean artu nai al-dituzu? Zaldun eta zure tellapeko nauzun aldetik bidegabe onen kontra oi u dagit.

GRAZIAN: Egin nai ba'duzu. Alperrik ari zera, Lukuzetarrek kunplitzen eztituzten zaldungo-legeak guk kunpli ditzagula nai al-duzute?

BERTRAND: Eriotza orretan eztut parterik. Errugabe naiz. Utz nazazu, beraz zaldunkiro zure teliapetik ertetzen.

GRAZIAN: Ene semea ere errugabe zen eta etzen atera. Zu ere etzera aterako.

BERETERRETXE: (*Bertrand'i*) Eman zure ezpata Olhabi'ko etxeko-jaunari.

BERTRAND: Lenago il nire buruaren jabetasuna galdu baiño.

BERETERRETXE: Orduan, nirekin borrokatu bear ko duzu. (*Ezpata zorrotik atereaz.*) Atera zure ezpata zorrotik eta borroka gaitezen il ala bizi.

BERTRAND: (*Ezpata atereaz.*) Gertu nago.

BERETERRETXE: Ekin, bada! (*Bi gazteak ekin bezaiote borrokari. Gora-bera aundi-xamarrak ibilli bitzate beren borrokaldian, batzuetan nausitasuna Bereterretxe'k duela ta bestetan Bertrand'ek. Azkenean, ziaro gaillendurik, gela-irutxur bateraiño gibel-*

erazi beza Bereterretxe'k bere etsaia ta ezpataz zauritu beza. En Bertrand Montferrand lurtean jausi bedi odolustutzen delarik.)

BERTRAND: *(Ezpatak sistatzen dion unean oiñaze ojua egin beza.)* Otx!...

BERETERRETXE: Ematen egiten duzu?

BERTRAND: .Bai, egiten dut.

BERTRAND: *(Eman bezaio.)* Tori... *(Odolustutzen ari dela oartzten da eta izututa gaiñeratzen du.)* eta orde, otoi, ekarri aitortzalle bat aita-iltzalle onentzat...

BERETERRETXE: Zer diñozu? Zeu aita-iltzalle?

BERTRAND: Bai, Jaungoikoa'ren justizia ene gain erori da... Apaiz bat, apaiz bat, azken arnasa eman baiño len...

GRAZIAN: Jaungoiko maitea! Ene begiak eztute ikusi eta nire belarriak entzun ere ez alakorik. Baiñan nola il duzu zerroren aita?

BERTRAND: Lukuze'ko Baroiaren alaba Yoana'k zoraturik nindun burua galtzeraiño eta ene etsialdiaz baliaturik, delako baroiak...

GRAZIAN: Aski da, ez jarraitu, En Bertrand de Montferrand... Oraintzen ulertu dut oso-osorik Lukuze'ko Baroiaren dollorkeria.

BERETERRETXE: Grazian jauna: Bertrand de Montferrand zalduna odol-ustutzen ari da. Zauria sendatu bear zaio ta oean sartu.

GRAZIAN: Bai, datorrela jauregizaia.

BERETERRETXE: *(Atera urbilduz eta oju egiñaz.)* Gillento! Ator aguro!

GRAZIAN: Artu dezagun bion artean zauritua eta eraman dezagun oatze batera. *(Bereterretxe'k artu beza Bertrand sorbaldatik eta Grazian'ek anketatik eta atera bezate, bidean odol xirripa bat utziaz. Ateratzen diren unean morroinagusia azaldu bedi.)*

JAUREGIZAIA: *(Izututa.)* Zer da, jauna?

BERETERRETXE: Ua antxintxika zaldi-zaiarengana eta esaioak apaiza eta sendagillea ekartzeko aguro, gurean zaldun bat iltzer dagola-ta.

JAUREGIZAIA: Ba-nua, jauna.

GRAZIAN: Abil azkar. *(Beste morroi bat datorrela ikusirik, esan bezaio oni:)* Ots, Eñaut, lagundu zaiok Tristan jaunari zaldun au oatzero eramaten. *(Eñaut'ek zauritua eldu bezain laister, Grazian Gramont berriz ere agertokian sartu bedi.)*

VII'gn. jardunaldia

LEIRIN'GO JAUN KUNTIA eta BI ARRANBELARI

(Lengo agertoki berbera. Arratseko zortzirak ingurua. Gau illuna, udazken edo negu arratsa baita.)

JAUN: Zortzirak urbil dira. Onezkero laister bear du Bereterretxe'k.

ARRANBELARI 1.: Bai, Xikot gure zelatariak esan zigunez, eizetik garaitsu ontan etortzen omen da bere lagunekin.

ARRANBELARI 2.: Eztago presarik. Gaua gure laguna da eta bihar goizeko zazpirak arte eztago eguna argitzeko bildurrik.

JAUN: *(Jauregiari begira.)* Eztu toki txarra aukeratu Bereterretxe'k bere emaztearekin eztai-ondorengo eztialdia igarotzeko, Aspaldi ote daude emen?

ARRANBELARI 1.: Xikot gure konta-katilluak jakin-erazi zigunez, illabete bat ba'daramate emen. Aurten eize ugaritasun aundia da eta nunbait, luzatzen ari dira orregatik; alabaiña, noiz-nai joan ditezke Olhaibi'ra. Bereterretxe'ren ama ere emen omen dago, Larraun'dik etorrira, bere seme-alabekin bolara bat pasatzen.

JAUN: Mari Santz? Erruki dut. Obe zuen Andoze'ko ibarretik atera izan ezpa'litz, aurki bere semearen illotza ikusi bearko baitu Bustanobi'ko atarian.

ARRANBELARI 2.: Tamala, Bereterretxe'ren aitagiarrereba emen ez egona biak batera garbitzeko. Olhaibi aldera beste txango bat egin bearko dugu luzaro baiño len egiteko au burutzeko.

JAUN: Aurrena, ordea, Bereterretxe akabatu bear dugu. Ori da Lukuze'ko Jaun Baroiaren borondatea eta etzaio errazoirik phalta. Bereterretxe bizirik uzten ba'dugu, lanak eman bear dizkigu bizi geran artean eta Grazian Gramont, berriz, deus ezta Tristan Bereterretxe'ren laguntasunik gabe.

ARRANBELARI 1.: Egi aundia diñozu. Grazian Gramont aspaldian auleriak jota zegoen zalduna zen Bereterretxe bere zerbitzuan artu zuenean. Onek txuspertu ta indartu du Olhaibi'ko jauna gure aurka.

JAUN: Musde Arnauton, Lukuze'ko Baroiaren gudaririk bipillena beragatik galdu zen. Beragatik eta Petiri Santz Altzai'koagatik. Au, ordea, joan den astean akabatu zuten Baroiaren gudariak eta orain Bereterretxe'ren aldi da. Nire lengusuak ezte barkatzen apaizaren eriotzan parte artu zutenai.

ARRANBELARI 2.: Azkarregi ibilli nai izan du Bereterretxe'k bere egiñetan. Bere zerbitzuai eskerrak, zegokion baiño goragoko neska batekin ezkondu ahal izan da eta bere emaztearen anai bakarra il delako, Grazian zaharra iltzearekin Olhaibi'ko, Auze'ko ta beste erri batzuetako jaun da jabe geldituko litzake. Bidea zuten urratzen jakin du mutillak.

JAUN: Baiñan, bide txirristakorretik ibilli da eta bere asmo ta jomuga guziak gaurko arratsean ankaz gora joango zaizkio. Berak, etxerakoan igaro bear duen bidean, arbola bakoitzak arranbelari bat du gibelean gezia jaurti unean. Zelatarateaz oartzen denerako, berrogeitamar edo eun gezi gorputzean itsasiko zaizkio. Bereterretxe: gomenda zaiok ire arima Jaungoikoa'ri.

ARRANBELARI 1.: Ixo! Zaldi-takata otsa da ta jende ixkanbilla ere bai. (*Entzun bitez bi zarata tankerok urrutitik urbillera.*) Ezkuta gaitezen.

JAUN: Gizon bakoitza bere tokian al-dago?

ARRANBELARI 1. eta 2.: Bai, jauna.

JAUN: Goazen, bada, geu ere geronen gordelekutara. (*Eize-taldekoak agertokian sartu aurretik, zaldien ostiko ta irrintziak eta jendearen berriketa-otsa argi ta garbi entzun bedi. Gatxot'ek, morroiei ondorengo agindu-itxok esango dizkie eta berealaxe agertokian sartu bitez.*)

GARTXOT: (*Agertokian sartu aurretik.*) Zaldi-mutillak, eraman zamariak ukullura eta eizea sukaldera. Eize-zakurrak beren etxoletan lotu eta aztorea bere egoitzan ipiñi. Zaldiai pentsurik onena eman eta zakurrai eta aztoreari ase arteko otordua. Gaurkoa ongi irabazia daukate eta ez merke-zurrian ibilli.

VIII'gn. jardunaldia

GRAZIAN GRAMONT eta BERETERRETXE

GRAZIAN: Nola zio mutilla?

BERETERRETXE: Eztu ematen zauri sakona denik. Alegiñak egin ditut il-zauririk ez egiten eta nik uste ontatik aterako dela.

GRAZIAN: Nun dik zauria?

BERETERRETXE: Ezkerreko saietsean. Odol-jario aundi-xamarra izan du baiñan, ene ustez, aurki geldi-eraziko diote. Zure andrea ta alaba ari dira sendaketan.

GRAZIAN: Bapo zio! Ni ziraunkume orri bizia kendu naian eta eulaztea ta alaba il ez dadin sendatzen ari.

BERETERRETXE: Eztut uste, ordea, En Bertrand zure kontrako gaiztoz aritu denik. Aditu diozunez, amodio itxu batek eragin dio ortara.

GRAZIAN: Baiñan, berari adituta zekiagu ere aita-iltzalle dela ta zalantzik eztuk ogen orregatik ilgarri dela. Izan ere, aita-iltzalle den semea pizti nardagarri ta iguingarri bat besterik eztuk.

BERETERRETXE: Ori ala da. Alderdi ortatik eztu bizirik merezi.

GRAZIAN: Alabaiña, alderdi orrek, amorrua baiño errukia eragiten zidak geiago. Lukuze'ko Baroi makurra izan duk orain ere azpisuge aritu dena. Bertrand'en bere alabaganako itxumena noraiñokoa zen igarri zioken orduko, etziken dudarik egin

sasikume orrek bere alabaren truk enekin urratu-aztea eta Montferrand zaharra joku ortara makurtu etzenez, semeak etziken beste alderdirik izan aitari bizia kendu baiño.

BERETERRETXE: Eriotza urbil ikusi duelako aitortu du bere pekatu izugarria, gaiñerakoan elitzake sekula jakingo bere dollorkeriaren berri.

GRAZIAN: Jaungoikoa'k bere esku ahaltsuaren bitartez modurik arrigarrienaz azaleratzen dizkik ilketarik ezkutuenak. Ez likek pentsatuko Bertrand'ek bere aboz aitortu ta jakin-erazi bear zuenik eriotza iguingarri au. Orrelakoak izaten dituk Jaungoikoa'ren bide ezkutua. Bertrand gaztea nire eskuetan jarri dik bere pekatu ikaragarria oso-osorik xurga dezan eta En Grazian Gramont'ek ezti dudarik izanen Jaungoikoa'ren gogoko justizia egiten.

BERETERRETXE: Bertrand de Montferrand bere aitaren eriotzagatik ilgarri dela ezin uka diteke.

GRAZIAN: Baiñan, eriotza orregatik ezpalitz ere, ilgarri ukek. Ene semeak Musde Arnauton'en atzaparretan erori delako il bearra ba'ziken. Bertrand'ek ere il bear dik ene atzaparretan erori delako. Eriotzari eriotzez erantzuten ezpa'ziokagu atergabeko gudu onetan, gu, gure senide, emazte, guraso ta aurrak Lukuzetarren oinpean deuseztuko gaituk.

BERETERRETXE: Ortan ere arrazoi duzu, En Grazian jauna, eta lendanik ba-dakizu, otso madarikatu oien aurka borrokatzeko zure agindupean naukazula.

GRAZIAN: Ortaz itz egin nai nikan, Tristan. Lukuzetarren aurka erabateko borrokari ekin bear zioagu.

BERETERRETXE: Lenbailen, gaiñera.

GRAZIAN: Aurren-aurrena nire seme-iltzallea bizirik edo illotzik ekarri bear didah. Bizirik obe, orrela neronek kenduko baizioat bizia ene eskuz.

BERETERRETXE: Ezta gauza erreza erbiñude ori nondik-nora dabillen jakiten, baiñan alegiñak eginen ditugu.

GRAZIAN: Ba-dakik, aren urratsai jarraitzeko zelatari jatorrak ba-ditugula. Omizepe'ko Gartxot'ekin egotea komeni litzaike.

BERETERRETXE: Egonen naiz berarekin. baiñan, ba-dut beste asmo bat ene ustez ohea.

GRAZIAN: Bai zera!

BERETERRETXE: Ez al-diozu entzun arestian Santxo Arhantzeta'ri, apaiz-gudariak ba-duela bere taldean arranbelari bat, bere nagusiaz mendekatzea zin egiña daukana?

GRAZIAN: Arrazoi duk, Tristan. Oker ezpa'natxegok, Petiri Santz duela izena esan dik. Ezagutzen al-duk?

BERETERRETXE: Ez, nik ezta ezagutzen, baiñan berarekin artuemanean jartzeko bidea arkituko dugu Santxo Arhantzeta'z baliatu gabe.

GRAZIAN: Eta zergatik ez Santxo'z baliaturik?

BERETERRETXE: Ene ustez, gizonaren sentimentuak baliotasun aundi bat dauka eta elitzake bidezkoa ainbeste zor diogun gizon zuzen orri bere borondatearen aurka jokatu-aztea.

GRAZIAN: Eta borondatez egiten baldin ba'dik?

BERETERRETXE: Eztu eginen. Gure artean pakea jartzeko edozer gauza egingo du, baiñan gerra pizteko urrats bat eman baiño naiago luke bertan il. Etzaitz, ordea, orregatik kezkatu, Grazian jauna. Santxo Arhantzeta'k, naigabe bada ere, esan digu nor den gure gizona eta nik laister jakingo dut bere berri, artu-emanen jartzeko.

GRAZIAN: Tristan, etzekiat nola eskertu nigatik egiten ari aizen guztia.

BERETERRETXE: Oraindik utsa besterik ezta egin. Musde Arnauton katepeturik ekartzen dizutenez, ordea, enetzako ditekean mesederik aundiena eskatzen ausartuko natzaizu.

GRAZIAN: (*Zerbait somatuz.*) Mesede ori irixteko ezta Musde Arnauton ekarri-zai egon bearrik. Biotz-biotzez oraintxen ematen diat.

BERETERRETXE: Mari Beltxa?

GRAZIAN: Mari Beltxa ene alaba bakarra.

BERETERRETXE: (*Grazian'engana urbilduz.*) Aita!

GRAZIAN: (*Laztanduz.*) Seme!

IX'gn. jardunaldia

CATHERINE, MARI BELTXA, SANTXO ARHANTZETA eta lengoak.

GRAZIAN: Nola dago Montferrand'go zalduna?

CATHERINE: Obeki dijoa. Zauria sendatu diogu ta odol-jarioa gelditu. Orain lo gozo batean gelditu da.

SANTXO: Onik aterako al-da!

MARI: Aterako da, ezpaitu zauri sakona.

BERETERRETXE: Gure il ala bizi artan eriotzez ez jotzeko alegiñak egin nituen, ezpai'nuen uste etxean atotsitako zalduna iltzeko eskubidean nintzanik.

SANTXO: Iñoiz eztauka gizonak lagun-urkoa iltzeko eskubiderik. Jaungoikoa da soilki biziaren jabe bakarra. Bera da bizi-emallea ta berari bakarrik dagokio kentzea.

CATHERINE: (*Senarrari.*) Santxo Arhantzeta jaunak arrazoi daukala derizkiot. Grazian, zaldun gazte oni barkatu egin bear zenioke.

SANTXO: Nik ere eskabide berbera egiten dizut.

MARI: Nik ere libre utziko nuke, aita.

GRAZIAN: Zer da au? Danok nire kontra al-zerate?

SANTXO: Zure kontra ez, Grazian, Bertrand'en eskubidearen alde baizik...

GRAZIAN: (*Ebakiz.*) Zer eskubide euki lezake aita-iltzalle batek?

CATHERINE: Nor da aita-iltzalle?

GRAZIAN: Zuei ain begiko egin zaizuten ziraunkume ori.

SANTXO: Nola dakizu ori?

GRAZIAN: Ja, ja, ja! Nola dakiten? Berak il-zorian aitortuta. Ezpata-joku bitartean emen izan ba'ziñate, zerok aditu ahal izanen zenioten Bereterretxe'k eta nik bezain ongi.

SANTXO: (*Bereterretxe'ri*) Egia al-da ori?

BERETERRETXE: Egi-egia.

MARI eta **CATHERINE:** Ene! (*Catherine'k bakarrik.*) Jaungoikoa'k gorde gaitzala! (*Mari Beltxa'k.*) Aditzeko guziak eztitugu aditu!

GRAZIAN: (*Garaikor.*) Orain zer diñozu, Santxo Arhantzeta jauna?

SANTXO: Oroi zaitetz zure etxearen babesa eskeiñi diozula eta zuk zure zaldun itza janaz preso artu duzu.

GRAZIAN: Baiñan ez al-duzu aditu aita-iltzalle makur bat dela?

SANTXO: Ori ezta zuri dagokizun auzia. Arlo ori justiziaren barrutikoa da: arek epaitu beza.

GRAZIAN: Jaun-goikoarren, zaude ixilik, Arhantzeta, askotan pentsatzen baitut saltzalle dollor bat ez ote zeran !

SANTXO: Egia esaten duena ezta saltzalle. Egiak askotan erre egiten gaitu, baiñan alaz ere maiteago bekigu egi erregarria, gezur gozagarria baiño.

GRAZIAN: Errazago da esaten, egiten baiño. Zuek guztiok oso barkaberak zerate, baiñan nola erakutsi bear dizkiet ortzak Lukuzetarrai ene semearen eriotza mendekatzen ezpa'dut ?

BERETERRETXE: Nik emanen dizut zure semeaz mendekatzeko aukera. Zure semearen iltzallea eskuratuko dizut nik egun asko baiño len.

GRAZIAN: Aditzen duzute jaun-andreok Bereterretxe'k diñotana? Orra ba, entzun ondo danok: Bereterretxe'k bere itza betetzen ba'du, Bertrand de Montferrand zalduna libre utziko dut. Areago nire itza betetzen ezpa'dut, madarikatua ta loitua izan bedi ene izena eternitateko. Zer diñozu orain Santxo Arhantzeta?

SANTXO: Zure azal gogor orren azpian biotz biguin eta barkabera bat ba-dela.

GRAZIAN: Eta zuek, emazte ta alaba?

CATHERINE: Zu bezalako senartxorik ezta beste bat munduan.

MARI: Eta zu bezalako aitatxorik are gutxiago.

GRAZIAN: Eta ik zer diñok, Bereterretxe, ene seme laztan orrek?

BERETERRETXE: Auzi onetan bide zuzena aukeratu duzula eta munduan gizon zuzen eta onik baldin ba'da, Santxo Arhantzeta jauna dela.

MARI: Egia ori, Tristan. (*Atsaldi bat artuaz oi u egin beza.*) Gora En Santxo Arhantzeta zaldun pakezalea!

DANOK: Gora!

SANTXO: (*Apal eta lotsati.*) Jaun-andreak, lotsa-arazten nauzute, ezpainaiz iñolaz ere laudorio oien merezigarri.

GRAZIAN: Bai, Santxo, gorespen oiek eta geiago merezi dituzu zure lan ederragatik eta gaiñera barkapena eskatu nai dizut nire itz iraingarriagatik.

SANTXO: Zure iraiñak sutu-aldi baten semeak izan dira soilki. Beraz, barkatua dago, biotz-biotzez barkatua.

GRAZIAN: Orain, jaun-andreak, Santxo Arhantzeta jaunarekin onezkoak egin ditugularik, gertakizun aundi bat azaldu bear dizutet danoi: Tristan Bereterretxe'k gure alaba Mari-Beltxa eskatu ditala emaztetzat eta nik poz-pozik ematen diotala, ene andretxoak ortarako baimenik ematen ba'dit beintzat.

CATHERINE: (*Pharrez.*) Senar duenak jaun du. Zertarako, beraz, ene baimena?

GRAZIAN: (*Mari Beltxa'ri ta Tristan'i begiak zorrotzuz.*) Gazteak, alkar laztandu ezazute maiteki (*Berak alkartu ta laztan-erazi bitza bi gazte lotsatiak.*) eta ospatu dezagun gertakizun zoragarri au edaririk onenakin eta janaririk bikaiñenakin. (*Emazteari.*) Etxe-koandre, atera gure ardorik zaharrenak eta edaririk goxuenak eta poztu gaitezen, ezta-eguna urbil baitago.

SANTXO: (*Laztandurik dauden gazteak siñalatzuz.*) Jaungoikoa'k nai dezala, orain gazte auek bezala, gartsuki ta maiteki, Euskalerra gaixo ontako bi etsaitaldeak tinkatinka laztantzea. Orduan, euskaldun-biotzak poztu bitez, zitalkeriak eta makurkeriak menderatutako Euskalerra garaikor zutituko baita. Gutarteko norkeri ta ezin ikusiak baztertzen ditugunean eta Euskalduntasuna bakarrik ederresten eta maitatzen ikasi dezagunean izanen baitu Euskalerra'k bere EZTEI-EGUNA.

OIALA

IRUGARREN EKITALDIA

Bustanobi jauregiko etxe-ataria. Bigarren ekitalditik amabostaldi bat da igarorik ortxe-antxe. Goizaldia

I'go, jardunaldia

Aurrena PETIRI SANTZ bakarrik. Gero, NESKAMEA

PETIRI: Auxen da, noski, Bustanobi jauregia, Bereterretxe'ren lengusu egiten den Gartxot jaun zaldunaren egoitza. Bereterretxe'k esan zidan bizpairu egun auetan emen egonen zela, En Grazian Gramont bere phamiliarekin bolara bat pasatzen emen baitago aspalditxoan. Izan ere, Bustanobitarrak Bereterretxe'ren aide dira batetik eta Grazian Gramont'enak bestetik. Jaungoikoa'k nai dezala Bereterretxe bere osabaren jauregi onetan egotea, bestela, ezpaitugu arkituko berriz olako okasiñorik. Jo dezagun atea. (*Jo beza aldaba.*) Agur, Maria!

NESKAMEA: (*Barrutik.*) Graziaz betea. Nor zaitugu?

PETIRI: Bereterretxe'n laguna nauzu. Ez beldur izan eta ideki atea.

NESKAMEA: (*Atea ideki.*) Zure arpegia etzait ezagun. Nor zaitut?

PETIRI: Ez bekizu orren ajolarik. Berak ba-daki nor naizen eta aski da. Etxean al-da?

NESKAMEA: Bai, jauna; noren partez esan bear diot?

PETIRI: Petiri Santz Altzai'koa emen dela esaiozu eta egiñalean etortzeko.

NESKAMEA: Zu Lukuzetarra ez al-zera?

PETIRI: Ala naiz, baiñan ala ta guziz ere Bereterretxe'ren laguna. Esaiozu aguro etortzeko eztagola betarik galtzeko-ta.

NEKAMEA: Esango diot, baiñan, otoi, zaude kanpoan, zuek etzerate phiatzekoak-eta. (*Atea itxi beza.*)

PETIRI: (*Atekada ostein.*) Etxean zertan sarturik etzeukanat, zuntzun alena! Alajainkoa, etzeukagu oraintxen egoteko betarik, sobera luzesten ba'diagu erbiak itzul eginen baiziguk eta Bereterretxe'ko zaldunak eztik eizatuko bere bizian erbi mardulagorik! Eta alare, neskame zuntzun onek atearekin muturrez jo zidak. Arrera gozoagorik merezi nian Bustanobi'n eta egin ere ala egingo zidaken zertara natorren ba'zetzekikan. Gaiñerakoan, zuntzuna ala zentzuduna, guria ta gustagarria zioken neskaitilla, bai alajaiña! Beste batean lasaiago etorriko natzaiok bixitan. Alako perretxiku gozorik eztuk nun-nai eta noiz-nai arkitzen eta penagarri litzakek berorren gozorik txastatu gabe gelditu bearra. Amodiorik gabeko gaztaroa eta ardaorik gabeko bazkaria, alatsu. Biziaren latzak tarteka-marteka eskeintzen dizkigun atsegin-aldiok ez ditzagun arbuia, geroko damuak ezpaitu balio deus!...

II'gn. jardunaldia

PETIRI SANTZ eta BERETERRETXE

BERETERRETXE: Agur, Petiri Santz. Zer berri?

PETIRI: (*eskua emanaz.*) Agur, Bereterretxe. Albiste onakin natorkizu. Musde Arnauton atxeman nai baldin ba'dugu, eztugu une bat galtzeko.

BERETERRETXE: Nun da ba gure gizona?

PETIRI: Emendik urre-urrean, ordu laurdeneko biderik ez... Amar gizon armatu ditu ondotik eta katigu bat.

BERETERRETXE: Nor arrapatu dute?

PETIRI: En Santxo Arhantzeta, Bustanobi'ra zetorrelarik.

BERETERRETXE: Madarikatua! Eta ilko du erraigabe orrek...

PETIRI: Ori seguru; ezpaitio barkatzen Otsoa'ren eriotza Grazian jaunari salatua. Alabaiña, erail aurretik, Otsoa'ren ilberria nork eman zion aterazi naiko dio, tormentua emanaz eta bizia aginduz itz egitekotan.

BERETERRETXE: Bai ta zure izena atera ta gero zakur bat bezala ilko du.

PETIRI: Etzazula dudarik egin. Orain, ordea, lenbailen joan bear dugu En Santxo biziarekin ateratzeko eta txoriak iges egin ez dezan. Zenbat gizon dituzu?

BERETERRETXE: Amabost inguru nireakin eta Gartxot ene osabarenakin. Ba-nua ots egitera. (*Bijoa etxera ta oju egin beza.*) Petri Suhara!

PETIRI: (*Barrendik.*) Ene jauna!

BERETERRETXE: (*Barreanean.*) Armak artzeko moduan zaudeten guztiok prestatu egiñalean, presaka estuan atera bear baitugu. (*Artu bitzate arranbelak, geziak, jabalinak, lantzak eta gabiak, ezpata ta sastakaiaz gaiñera. Emen, aldi artako iskillu batzuen izenak aipatu ditut, antzezlari talde bakoitzak ahal ditzanak eskuratu ditzan.*)

PETIRI: Berealaxe, ene jauna. (*Barreanean agindu itzak, otsak eta zaratak entzun bitez prestatu ditezen artean.*)

BERETERRETXE: (*Agertokiratuaz.*) Oraintxen datoz. Eta zu, Musde Arnauton'ekin al-zentozen taldean?

PETIRI: Bai, berarekin nentorren eta basoan, iñork igarri gabe itzul egin ahal izan dut.

BERETERRETXE: Ez al-du zutaz susmo txarrik?

PETIRI: Oraintsu artean etzuen, baiñan, ni phalta naizela oartzean, onenian igarriko dio ni naizela salatua, ots, Santxo Arhantzeta'ri eman niona Otsoa'ren ilberria. Gaiñera, tormentu bidez Santxo Arhantzeta'ri ateratzen baldin ba'dio nire izena, ez da geldituko ni erail artean.

BERETERRETXE: Ba'ote daki ni emen naizena?

PETIRI: Ez, eztaki ezertxore Jaungoikoa'ri eskerrak.

BERETERRETXE: Eta nola arrapatu dute Santxo Arhantzeta?

PETIRI: Aspaldi zebilkion atzetik eta zelatari baten bitartez jakin zuen Santxo Bustanobi'ra etortzekoa zela gaurko egunez. Musde Arnauton'ek aurea artu dio eta Oihanbeltz'eko parean bide inguru guzian zabaldu gera bere zai. Bi ordu barru,

Santxo Arhantzeta gizajoa Musde Arnauton'en sarean eroria zegoen. (*Gudari urrats-otsa entzun bedi.*)

BERETERRETXE: Emen da Petri Suhara bere mutillekin. (*Atera bitez amabost guda-mutil inguru, eskudoaz gaiñera lenago aipatutako iskilluaz armaturik.*) Gure lana burutzeko aski gerala derizkiot. (*Guda-mutillak atera bitez eta Petri Suhara'ri mintza bekio.*) Gertu al-gera?

PETRI: Bai, jauna.

BERETERRETXE: Otoi. nire eskudua, arranbela, geziak eta gaiñerakoak ekarzkidazute.

PETRI: Allande'k ekarri ditu. (*Allande gudariari ots egiñaz.*) Allande, kapitanaren iskilluak ekarri. (*Ekarri bitza eta jantzi.*)

BERETERRETXE: (*Iskilluak jarritakoan.*) Aurrera mutillak, Musde Arnauton'en billa! Illa edo bizia Bustanobi'ra ekarri bear dugu.

GUDARIAK: Il edo bizi, aurrera!

BERETERRETXE: (*Petiri Santz Altzaikoari.*) Petiri Altzaiko, goazen biok aurretik eta gogoan euki zure partetik traiziñorik somatzen baldin ba'dut, nire lenengo gezia zure biotzean sistatuko dela.

PETIRI: Enaiz zure geziaren beldur, Bereterretxe kapitana, Musde Arnauton'en justiziaren beldur baizik. Ura bizirik gelditzea ene eriotza litzake eta zakurrak eriotza gozoagoa izan oi dute Musde Arnauton'i traiziñoa egiten dienak baiño, (*Ateratzera dijoazen unean, Grazian Gramont, Mari Beltxa eta Gartxot Bustanobi jatxi bitez agurtzera.*)

III'gn. jardunaldia

Lenguak (une batean), GRAZIAN, MARI BELTXA eta GARTXOT
BUSTANOBI. Gero: MARGARITA eta CATHERINE

MARI: (*Korrika atereaz.*) Tristan, ene Tristan! Nora zoazkit agurtu ere egin gabe? (*Alkar besarka bezate.*)

BERETERRETXE: Barkatu, Mari Beltxa, baiñan egiteko larri batek garamatzi.

MARI: Ez al-zera, bada, egun batzuek ene onduan deskantsuan egotea etorria?

BERETERRETXE: Asmo orretan etorri nintzen, baiñan, orain egiteko nagusiago bat daukat.

GRAZIAN: (*Bereterretxe'gana urbilduz.*) Nora zuazte, seme?

BERETERRETXE: Musde Arnauton'en billa. Baldin, gaur ekartzen ezpa'dugu, apika ezpaitugu sekula ekarri ahal izanen.

GRAZIAN: (*Pharrez.*) Petiri Santz'ekin egin tratuak frutu onik ekarri dik, nunbait.

BERETERRETXE: Frutua zori dago; biltzen ote dakigun ikusi bear orain. Musde Arnauton Oihanbeltz'ean omen da. Santxo Arhantzeta bere atzaparretan omen dauka eta aguro ibilli bear dugu bere mendetik bizirik atera nai ba'dugu.

GARTXOT: Zer diñozu, Tristan? Albiste oiek arriturik uzten naute.

BERETERRETXE: Arrituago geldituko zerate Musde Arnauton katepeturik dakarkigunean. Agur danoi; ba-goaz txoriak itzul egin baiño len. (*Bijoaz.*)

GRAZIAN: Ondo joan eta suerteak lagun zaitzatela.

MARI: Agur, Tristan, Jaungoikoa'k lagun zaitzate. (*Begira geldi bekio luzaro, aldentzen ikusirik, nigarra begietan.*)

GRAZIAN: (*Gartxot'i.*) Zapelatz orrek berea egin dik orain ere. Santxo Arhantzeta nirekin egotekoa ukan gaur En Bertrand de Montferrand'i buruz erabakiak artzeko eta bere bitartez Lukuze'ko Baroiarekin artu-emanean jartzeko.

GARTXOT: Nunbait, gure jauregiko bide-sarreran itxoin ziotek eta bertan arrapatu. Naiko lan izanen dik zapelatz orren atzaparretatik biziarekin ateratzen.

GRAZIAN: Bereterretxe garaiz elduko al-duk gizagaixo orren bizia salbatzeko! (*Alaba negarrez dagola oartuz, bere bularrean maiteki estutu beza eta malkoak txukatu bizaizkio.*) Mari Beltxa, etzanela negarrik egin, laister bein betiko alkartuko baitzerate eta bein betiko zoriona ezagutuko duzute.

MARI: Ez, aita. Ezin ninteke zorionekoa izan, baldin egunero-egunero bildurrak pasatuta egon bear ba'dut, ene senarra noiz galduko gezi batek zearkatuta. Etorkizun beltz orretan pentsatzen ari nintzen, aita.

GRAZIAN: Zaldun guztien andreak'orrela egon oi ditun, alaba.

MARI: Ni ezin ninteke, bada, orrela bizi: etorriko ote, etorriko ez oteka...

GARTXOT: Orretara ere oitu eginen aiz, gizakumeok zernaitara oitutzen baigaitun mundu ziztrin onetan.

GRAZIAN: (*Etzetik datozen emakumei begira.*) Orra gure andretxoak zer gerta ote den jakin-miñez.

GARTXOT: Baiñan, beti bezala berandu irixten dira. Jaungoikoa'k egin zituen emakumeak begiluze ta ankamotz. (*Emazteari.*) Nola demontre moldatzen zerate leku guzietara berandu irixteko?

MARGARITA: (*Sartu ala.*) Gure buruak ematen baidizkigu lanak.

GRAZIAN: Noski, etxe-atarira jeixteko ere apaindu bearra duzute-ta. Zuen senartxoak apainketa aundirik gabe ezagutzen zaitute ba, orratik.

CATHERINE: Au bestea! Etzazutela pentsa, ordea, gure senartxoak ikus gaitzaten prestaketan aritu geranik. Ez, gero, olako ilusiñorik egin! Alabaiña, alako zalapartak eta iskanbillak entzunda, pentsatu baitugu jaun aundikiren bat ote zetorren eta alakoren bati arrera egiteko ez giñan, bada, nolanai aterako.

GARTXOT: Dena dela, ainbeste ots ta iskanbilla ateratzen ibillitakoak joan zaizkizute. Beraz, beste nunbait ase bearko duzute zuen jakingura.

CATHERINE: (*Mari Beltxa'ri.*) Baiñan, zer du gure alabak ain trixteturik egoteko?

GRAZIAN: Orra, niretzako pozgarririk aundiena izan dena, Mari Beltxa'rentzat naigabe larria izan da. Tristan joan zaio eta orrek tristetu du. Niri ere Tristan joan zait, baiñan gure etsairik aundiena illa edo bizia ekartzera. Otsoa'ren eriotza mendekatzeko unea eldu zaigu eta ala gerta ba'ledi, Santxo Arhantzeta'ri eta zuei agindutako itza beteko dut, En Bertrand de Montferrand libre utzirik.

CATHERINE: Benetan poztutzen nauzu asmo orretan irauten duzula ikusirik.

MARI: Baita ni ere, aita.

GRAZIAN: Agindua, zorra, esan oi da eta niri etzait gustatzen iñorekin zorretan bizeitza. Alabaiña, bildur gera, En Santxo Arhantzeta gizajoak ez ote duen libre ikusiko zaldun gaskoina.

CATHERINE eta MARGARITA: Zergatik ez ?

GRAZIAN: Santxo Arhantzeta une ontan Musde Arnauton'en mende dagolako, Orregatik atera da Bereterretxe korrika ta presaka bere gudariekkin. Garaiz ibilliko al-dira bere bizia salbatzeko.

CATHERINE: Baiñan apaiz galdu orrekin iñork ba'ote dauka segurantzirik?

GARTXOT: Zeuk diñozu, iñork ere ez. Orain Santxo Arhantzeta bezala, noiz-nai zu edo ni izan giñezke bere ilgaiak.

MARGARITA: Ene! Txantxetan ere etzazula orrelakorik esan.

GRAZIAN: Zorritarrez, eztizu txantxetan esan, benetan baizik eta oso benetan eta gure biziak gaugero segurantzirik eztaukatelako piztitzar ori bizi den artean, luzetsi gabe akabatu bear dugu...

GARTXOT: (*Erne jarrita.*) Zaldi otsa eta mintzo otsa da. Gizatalde aundia dator gure gaztelu aldera.

GRAZIAN: Ene bada-ta! Oso oker ezpanaiz, danen aurrelari zaldi zuri bikain orretan datorrena Leirin'go Jaun Kuntia da.

MARGARITA: Gure buruak apain-apain jartzen asmatu egin dugu, beraz. (*Maltzurki irri egiñaz.*) Izan ere, ezpaita nor-nai «kondestable» jauna.

GRAZIAN: Eztakit zer nai ote digun Maule'ko Jaun Kuntiak, baiñan, dena dela, etzazutela txintik atera Musde Arnauton'ez eta Santxo Arhantzeta'z aditutakoaz. Beraz, zuhur mintzatu «kondestablearekin».

IV'gn. jardunaldia

Lengoak eta LEIRIN'GO JAUN KUNTIA

JAUN: (*Bere jarraikoa giblean utzirik, bere ezkutariak laguntzen diolarik aurreratu bedi oiñez En Grazian Gramont'engana.*) Agur jaun-andreok, agur danoi. (*Eskua eman beza bana-bana, aurrena andere ta damai, gero zaldunai.*)

GRAZIAN: Agur, kondestable jauna.

JAUN: Olhaibi'n izana nauzu eta an esan didate Bustanobi'ko zure lengusuaren jauregian ziñala.

GRAZIAN: Baike, alaxen da. Gartxot gure lengusuarekin artu-eman aundia dugu eta sarritan, gu onontza bezala, joaten dira Bustanobitarrak gurera. (*Bere lengusuari.*) Ezta ala, Gartxot?

GARTXOT: Ongi mintzatu zera, gure artean odolaren lokarria sendoa baita, jaungoikoa'ri eskerrak.

JAUN: Ori gauza ederra da. Aideak, maitetasuna eta laguntasuna zor diote alkarri, gure denbora nahasi auetan sarritan gertatzen ezpa'da ere zoritxarrez.

GARTXOT: Baiñan pasa gaitezen barrura, etxe-atarian ezpaigauke ongi.

MARGARITA: Ongi diñozu, Gartxot. Gaiñera, Jaun Kuntia nekaturik etorri da, noski, eta gorputzarentzat txuspergarri bat beredalaxe prestatuko dugu.

JAUN: Milla esker, Bustanobiko andere zoragarria, baiñan ezin ninteke zuen artean luzaro egon. Ene jarraigoa zai daukat eta En Grazian jatuiarekin itz batzuek egin nai nituzke soilki.

GRAZIAN: Barruan, patxada onean exerita obeki mintzatuko gera emen tente baiño.

JAUN: (*Errezeluz.*) Ez, ez; eztaukat iñolaz ere exeritzeko betarik.

GRAZIAN: Nai duzun bezala; etzaitut beartu nai.

GARTXOT: Orrela naiago ba'duzute, atari au zuen eskuko uzten dugu.

JAUN: Anitz esker zure atsegintasunagatik. (*Gartxot'ek andere-damai kiñu bat egiten die barrura sar ditezen eta agertokian Leirin'go Jaun Kuntia eta Grazian Gramont gelditzen dira.*)

GRAZIAN: Zerorrek esango duzu zer nai duzun, kondestabie jauna.

JAUN: Lukuze'ko Baroia'ren partez natorkizu. Ba-dakizu nire lengusu dela...

GRAZIAN: Bai, ba-dakit.

JAUN: Orra, ba; zuk zure gazteluan preso atxeman duzu En Bertrand de Montferrand zaldun gaztea zerorren tellapeko zenduelarik. Ba-dakizu, bestalde, ene lengusu Baroiak eta Bertrand'ek alkar-laguntasun tratu bat dutela egiñik...

GRAZIAN: (*Ebakiz.*) Bai, guztiori ba-dakit.

JAUN: Baldin guztiori aitortzen ba'duzu, Lukuze'ko Baroiak, nire bitartez, galdegin nai dizu zer eskubidez atxeman duzun preso Bertran zaldun gaztea.

GRAZIAN: Musde Arnauton'ek ene semea il duen eskubide berberaz.

JAUN: Indarraren eskubidez, beraz?

GRAZIAN: Indarra beste eskubiderik ba'ote da, apika, mundu zital ontan?

JAUN: Justizi bat ere ba-da eta justizi orren eragillea ni naiz Zuberoka'ko konde-erri ontan.

GRAZIAN: Ingalterra'ko Errege jaunaren menpeko leial gaituzu Zuberotar denok eta ba-dakit zure gobernadore edo kapitan kargua arengandik daukazuna. Ez; nik eztut errege jaunaren lege kontra altxatu nai, baiñan, nik Bertrand de Montferrand preso arrapatu dutelako justiziarekin zema egiten ba'didazu, jakin ezazu, are geiago kastigatu bearrak direla Musde Arnauton eta Lukuze'ko Baroia nire semearen eriotzagatik.

JAUN: Zure semeari eriotza nork eman dion ezta probatu oraindik. Jendearen berriketa ta marmarioa aixa edatzen da norbaiti kalte egin nai zaionean...

GRAZIAN: (*Suminduta.*) Nik neuk dakit ene seme iltzallea Musde Arnauton izan dela eta ilketa orren testigua zuk uste baiño len mintzatuko da justiziaren aurrean.

JAUN: (*Izutuxe.*) Etzazula kukurrukurik jo garaia baiño len. Justiziak eztitu onartzen nolanaiko testigutzak... (*Kinismuz.*) Baiñan, nola-nai ere, zaude lasai, justiziak kastigatuko baitu eriotza orren erruduna. Jakin ezazu, ordea, nire lengusuak eztaukala parterik eta zer ikusirik zure semearen eriotzarekin.

GRAZIAN: (*Sututa.*) Musde Arnauton Lukuze'ko Baroiaren menpeko eta gudari da!

JAUN: Ortan oker zaude... Musde Arnauton nire lengusuaren alkarkide da, baiñan, eztago aren esanetara. Beraz, Musde Arnauton'i leporatzen dizkioten eriotzakin Lukuze'ko Baroiak ez dauka zer ikusirik.

GRAZIAN: Zure lengusua nire semearen odolaz garbi baldin ba'dago ere, (*berekiko*) eta lepoa jarriko nuke ezetz, Musde Arnauton aren odolaz zikinduta dago eta ala ere libre dabil. Nunbait, Musde Arnauton'ek eztio justiziari buru-auste aundirik ematen.

JAUN: (*Minduta.*) Ixo! Ori nire egitekoa da. Baldin Musde Arnauton arrapatzen ba'dugu eta probatzen ba'zaio zure semearen eriotzarekin zer ikusirik duela, justizia eginen zaio. Alabaiña, zuk Bertrand de Montferrand preso daukazula eztago probatu bearrik, zerorrek aitortzen baiduzu. Orain entzun ondo, En Grazian Gramont: ni ez natorkizu gaur justiziaren buru lehen bezala, adiskide bezala baizik, eta nire lengusuaren partez Bertrand de Montferrand libre utzi dezazula eskatzen dizut. Baiezkoan, etzaizu ezertxore gertatuko, baiñan, ezezkoan ez nuke zure larruan egon gura.

GRAZIAN: Nire semearen iltzallea kastigatu beza justiziak eta nik libratuko dut Bertrand.

JAUN: Berriz ere esango dizut zure semea nork il duen iñork eztakiela. Bere illotza bide bazter batean arkitu zela dakigu soilki.

GRAZIAN: Nik ba-dakit, ordea. Musde Arnauton'ek il zuena bere eskuz. Justizia, ordea, bildur da kondestable jaunaren adiskideak kastigatzeko eta lekukoaren aitortza ez luke aintzakotzat artuko gaurko sasi-justiziak.

JAUN: En Grazian Gramont: enaiz eztabaidan jardutera etorri eta are gutxiago zure iraiñak entzutera. Gauza bat esatera etorri natzaizu: ots, Lukuze'ko Baroia zure semearen eriotzaz errugabe dela eta orretxegatik, zuk mendeku gixa arrotzasan legeak urratuz preso-atxeman duzun En Bertrand de Montferrand zalduna libre uztea agindu-erazten duela. Zer erantzuten didazu?

GRAZIAN: Justiziaren geriza zeran orrek nola eskatu dezakezu aita-iltzalle bat libre uztea?

JAUN: Zer arraio ari zera esaten? Nor da emen aita-iltzalle?

GRAZIAN: En Bertrand de Montferrand, Jaun Kuntia.

JAUN: Ja, ja, ja! Burutik egin al-zaizu zuri?

GRAZIAN: Orixe da zuk nai zenukena, baiñan jaungoikoa'ri eskerrak burua jator daukat.

JAUN: Nork kondatu dizu bada ipui ori? (*Pharrez.*) Iratxoak, apika?

GRAZIAN: En Bertrand de Montferrand'ek berberak bere buruari etsipena eman zionean.

JAUN: (*Bat-batean, amorrizita.*) Zure sare galgarrietan nahasi gura nauzu burugabeko tentelkeriak kontatuz. Aski dut berriketarik! Nik egindako galderaren erantzuna agindu-erazten dizut.

GRAZIAN: Zure galdera ezta itzetik ortzera erantzutetokoa. Ongi ba'derizkiozu, bizpairu egun barru erantzunarekin joango natzaizu Maule'ko gaztelura.

JAUN: Ongi da: baiñan egun orretan zirt edo zart egin bear duzu aitzeki ta aki-akula berririk asmatu gabe.

GRAZIAN: Onenian, biar bertan joango natzaizu eta orrela baldin ba'da, zuen gogoko erantzupena izanen duzute.

JAUN: Ez al-zera maxiatzen ari, En Grazian Gramont?

GRAZIAN: Ez, orixe, jaun kuntia. Biar joaten ba'naiz, Bertrand de Montferrand libre geldituko da, baiñan, etzi joan ba'nadi, Otsoa'ren eriotzaz berak erantzungo du.

JAUN: Biar etorri zaitezela aolku egiten dizut, bada.

GRAZIAN: Ala itxaro dut. Baiña, dena dela, enaiz iñoren bildur. Mintza zakio orrela nire partez zure lengusu egiten den Lukuze'ko Baroiari.

JAUN: Orrela mintzatuko natzaio zuketza eta zure itzari zintzo eutsiko diozulakoan nago.

GRAZIAN: Lasai egon. Biar ala etzi zure gazteluan egonen naiz. Biar izatekotan, mutilla neronekin joango da.

JAUN: Biar izan dadilla.

GRAZIAN: Saiatuko naiz, baiñan ez dago nire esku.

JAUN: (*Eskua emana.*) En Grazian Gramont... biar arte.

GRAZIAN: Jaungoikoa'k nai dezala.

JAUN: Etzera damu izanen.

GRAZIAN: Zuaz ongi, Jaun Kuntia. (*Bijoa Jaun Kuntia.*)

V'gn. jardunaldia

GRAZIAN GRAMONT, GARTXOT BUSTANOBI, MARGARITA,
CATHERINE eta MARI BELTXA

GARTXOT: Gogor jardun zerate, ohartu ahal izan geranez.

GRAZIAN: Aditu al-duzute gure auzia?

CATHERINE: Leiotik xeletan egon gera, baiñan eztugu ezertxore aditu.

MARGARITA: Nunbait, «gure» kondestable jauna presaka estuan zebillen. Etxea zabal-zabalik eskeiñi eta sartzen ukatu. Nor uste du dela orrek, amalau?

MARI: Izan ere, Jaun Kuntiak egin digun destaiña! Uste aundikoa, alakoa!

CATHERINE: Bera zerbait baldin ba'da, gu ere ba-gera, gero!

GARTXOT: Ta presaka zebillela esan. Larrua bear gizonak! Presa eztakit baiña, beste zerbait ba-zuen orrek. destaiña, errezelua edo alakotsu.

GRAZIAN: Bietatik zerbait. Leirin'go Jaun Kuntia zakur zaharra da eta eztu lur txirristakorrean urratsik egin gura.

GARTXOT: Eta zer nai zizun?

GRAZIAN: Bere lengusuaren partez etorri zait.

CATHERINE: Lukuze'ko Baroiaren partez?

GRAZIAN: Bai, aren partez Bertrand de Montferrand'en libertatea eskatzera.

GARTXOT: To! Ez al-zuen Lukuze'ko Baroiak ene jauregira etortzeko kemenik?

GRAZIAN: Errezago ta seguruago baita Maule'ko gobernadoreaz baliatzea. Arek, bere indar soillaz eginen bailidake zemai, eta Lukuze'ko Baroia'ren zemaiak bildur gutxi eragiten didate niri. Maule'ko gazteluko kapitan jaunald, ostera, legearen indarrarekin meatxu egin dit.

MARI: Eta amor eman al-duzu, aita?

GRAZIAN: Erdizka bakarrik.

CATHERINE: Osorik eman bear zenduke, bada, Grazian. Ba-dakizu auzi orretan arrazoirik eztaukaguna eta kondestable jaunak, Ingalterra'ko Errege'ren ordezkari den aldetik Zuberoka'ko konde-errian, gaitz aundia egin lizaiguke.

GRAZIAN: Enaiz jaun kuntiaren beldur eta enaiz izanen. Nik neuk ere naiago dut pakean bizi, baiñan, guda nai ba'du, guda izanen du!

CATHERINE: Grazian: kondestableak legearen izenean guda eginen digu eta gaiñera, Lukuzetarrak alkartuko zaizkio laguntzalle. Desegingo ta txikituko gaituzte jaun kuntiaren gudariak.

GRAZIAN: Ez ain errez. Guk ere izanen ditugu laguntzalleak eta ondotxo gogoratuko zaio kondestable billau orri Grazian Gramont Olhaibitarra nor den.

GARTXOT: Grazian, argi ibilli azeri orrekin. Nik neronek ere auzi onetan burua makurtuko nuke.

MARI: Bai, aita. Askatu zazu Bertrand; dijoala pakean.

GRAZIAN: Auzi onetan Bereterretxe'k dauka itza. Jaun Kuntiarri argi ta garbi esan diot auzi au luzaro gabe erabakiko dutala. Erantzupenarekin biar joaten ba'natzaio, Bertrand libre utziko dutala, baiñan, etzi joaten ba'natzaio, Otsoa'ren eriotzari erantzun bearko diola. (*Bat-batean adar-ots legor bat entzun bedi urrutian.*)

GARTXOT: Grazian Gramont, adar-ots ori Bereterretxe-rena duk. Emen dituk beraz.

GRAZIAN: Adar-ots tritea! Berri txarrak ditugu.

MARI: (*Urrutira begira.*) An urrutian gizatalde bat ageri da. Euren artean ezta poz-algararik, oiurik eta irrintzirik. Danok burumakurrik datoz.

GARTXOT: Eizeak itzul egin die, nunbait.

GRAZIAN: Urde madarikatua! Itzul egin duk orain ere, itzul? Beste batek ordainduko dik biziarekin ire partez!

MARI: (*Zorrotz begira*) Begira nun datorren Tristan, danen aintzinetik. Gizajoa!... Ba-noa, ba-noa bere billa. Jaungoikoa'ri eskerrak bizirik dator eta ori da premiazoena, Nik kontsolatuko dut bere pena aundian, (*Bijoa Bereterretxe'ri arrera egitera.*)

CATHERINE: (*Gizataldeari zorrotz begiratuz.*) Oker ezpa'naiz, Grazian, norbait dakarte katepeturik...

GRAZIAN: (*Arrituta.*) Arrazoi duzu, emazte... (*Atsaldi bat egiñaz.*) Baiñan, zer dakuste ene begiak? Musde Arnauton berbera katepeturik dakarte! Jaungoikoa'ren justizia dollor orren gaiñean erori da noizpait. Tristan ene seme laztana! Baiñan, nola eztuzute egiten oju, irrintzi ta kantu? Nola daude tristerik zuen biotzak pozez lertu bear luketenean? Noizko uzten dituzute euskaldun menditarren irrintzi alaiak? (*Sututa.*) Burutik egin al-zaizute itxura triste ortan etortzeko? Ala, aiton

zahar onek alaitu bear ote ditu zuen bekosko illunak? (*Ojuka.*) Ba-natxiak, Tristan, ba-natxiak eta bejondaikela ire egiteko bikaiñagatik!... (*Bijoa.*)

CATHERINE: Beste norbait ere ba-dakarte zauriturik edo illotzik makillezko kamaña batean etzanda.

GARTXOT: Egia da. Zoritxarrez, illotzik dakarte, arpegia txamar batekin estali baitiote... (*Bat-batean.*) Alajainkoa! Egingo nuke illotza Santxo Arhantzeta dela.

CATHERINE: Jaungoiko maitea! Bera Ote da?

GARTXOT: Ziur egon baietz, apaizak eriotz-epaia bota baitzion.

CATHERINE: Orain ulertzen dut garaitaren trixtura ta ixiltasuna.

GARTXOT: (*Abotsa goruntz jasoaz.*) Euskalerrria'ren seme zintzo ta leiala, zer pekatu egin duk eriotz merezigarri izateko?

VI'gn. Jardunaldia

Lengoak, BERETERRETXE, PETIRI SANTZ, MUSDE ARNAUTON
(eskuak katez lotuta), gudari taldea, katigu batzuek eta SANTXO
ARHANTZETA'ren illotza kamaña batean

BERETERRETXE: (*Etsipenari jota.*) Berandu, berandu... En Santxo Arhantzeta zaldun leñargi ta zintzoaren bizia salbatzeko!

GRAZIAN: Garaiz, ordea, inphernuko deabru au (*Musde Arnauton seña beza.*) bere lanean atxemateko.

GARTXOT: Belaunika gaitezen illotzaren aintzinean eta erreza dizaiogun Aita Gure bat gure Egille Aundia'ri, Santxo Arhantzeta zenaren arima bere atsegiñean artu dezan. (*Belaunikatuz eta txapelak kenduaz.*) Aita gurea... (*Agur Maria eta Aintza'rekin anuaitu bezate.*)

BERETERRETXE: Petri Suhara: Aukeratu lau arranbelari eta eraman illotza gazteluko eskaratze nagusira. Illotzak Bustanobi'ko jauregian diraun artean lau gudari euki bitza etengabe alboan armetan txutik.

PETRI: Zuk agindu ala eginen da. (*Petri Suhara'k berexi bitza lau arranbelari eta eraman bezate illotza gaztelura.*)

BERETERRETXE: (*Grazian Gramont'i.*) Emen dakarkizut, agindu bezala, katez lotuta munduan den gizerailerik makurrena.

GRAZIAN: Eskarrikasko, seme. Ire itza bete duk. Orain ordainduko dizkik denak batean bere ilketa guziak.

PETIRI: (*Grazian Gramont'engana aurreratuz.*) Jauna, indazu grazia ziraunkume onen iltzalle izan nadin.

MUSDE: Traidore kixkilla! (*Karkaxa bota bezaio arpegira bere gudari izanari.*)

PETIRI: Nor uste duk aizela niri karkaxa botatzeko? To, urde putza! (*Masaillekoka jo beza ta lurrera bota.*)

MUSDE: (*Amorruz lerre-jario.*) Irekin biotzbera izanak ekarri zidak ondamentia... Azi zak belea eta aterako dizkik begiak.

GRAZIAN: Ago ixilik, zakur ori! Berriketarako gogo baldin ba'daukak nire gudariak eziko aute aguro.

BERETERRETXE: (*Apaizari.*) Altxa adi lurretik eta oillarkeri gutxi gero! Berriz aborik zabalitzen ba'duk neronek astinduko aut zigorrez. (*Altxa bedi Musde Arnauton.*)

PETIRI: (*Grazian Gramont'i.*) Jauna, nire eskabidea ontzat artzen al-duzu?

GRAZIAN: Neronen eskuz iltzeko asmoa nikan, Otsoa nire semearen eriotzaz apentzeko. Alabaiña, eizea iri zor diagun ezkeroz, ezin diat ukatu ire eskabidea. Zorroztu zak begia ire geziak uts egin ez dezan. Ire arranbelaren lana ikusiaz aguretxo au ondotoxoz gozatuko duk.

GARTXOT: (Bereterretxe'ri.) Aurrena zorionak eman nai dizkiat apaizaren jabe egin zeratelako. Alabaiña, oraindik ez diguk esan nola arrapatu duzuten.

BERETERRETXE: Oihanbeltz'eko gure sarobetik urbil zeuden bilduta goiz-otordua egiñaz. Ziarozko ustekabeen arrapatu ditugu eta gure gezipean jausi eztirenak ematen egin dute. Batek ere eztigu itzul egin. En Santxo Arhantzeta'ren gorputza zoko

batean baztertuta zeukaten. Ilberri zegon, oraindik bero, eta soin-arpegiak geziz josiak zituen.

MUSDE: Bai, phesta bukatzeko denbora doi-doi izan dugu.

GRAZIAN: Ixilik egoteko agindu diat lenago ere, nire zigorra probatu nai ezpaldin ba'duk ire larru gañean.

MUSDE: Musde Arnauton eztuk ixilik egotekoa agramontes baten aginduz.

BERETERRETXE: Ixilik egoten ezpa'aiz, nire zumezko zigorraz eziko aut.

MUSDE: Errespeta ezak apaizaren izena. Nor aiz i niri ika egiteko?

GRAZIAN: Tristan Bereterretxe nire gudarien buruzagi edo kapitana duk. I, berriz, nire prisionerua ta gizon-iltzalle bat besterik ez aiz.

MUSDE: Baiñan, zuek nai ba'duzute edo nai ezpa'duzute, apaiza nauk eta tratu txarrik ematen ba'didazute apezpikuarengana joko diat keja emanaz.

GRAZIAN: Eztuk orretarako betarik izanen, zakur orrek. Oraintxen bertan ordainduko baituk Otsoa'ren eta Santxo Arhantzeta'ren eriotza.

MUSDE: (*Eriotza uste baiño urbillago ikusirik, izututa eta izketa doiñu apalean.*) Jauna, erruki zakizkit; gogoan euki apaiza naizena.

GRAZIAN: Bai, ala aiz, zoritxarrez. Gure Eliza Donearen izena zikintzeko apaiztutako gizon dollorra. Ire bizimodu lotsagarriarekin Zuberoa'ko eta inguruetako kristau guziak eskandalizatu dituk eta orain Jaungoiko gure Jaunak nire eskuetan jarri au Bere bengantza egarriaren asegarri izan nadin. (*Bat batean emakumiengana zuzenduz.*) Zuek, emakume on oiek, otoi, etxera zaitetze. Emen ikusten ari zeratena eta ikusiko duzutena ezpaita zuen biotz xamurrentzat egokia.

CATHERINE: Bai, goazen etxera, nire senarrak ongi diñonez auzi au ezpaita guretzakoa. (*Bijoaz.*)

GRAZIAN: (*Musde Arnauton'i.*) Esan, zergatik il ukan nire semea?

MUSDE: (Izu-laborritan.) Nik ez nuen zure semerik il.

PETIRI: (*Aurreratuz.*) Bai, ik il ukan erorren eskuz, madarikatu orrek! Nire bixtan il ukan gaiñera. Zertan ukatzen duk egia?

GRAZIAN: Ta semea ilda gero erreskatea eskatu idaken, gizeraille ta lapur orrek.

MUSDE: Ezta egia! Petiri Santz gezurretan ari da. Gorroto ninduelako saldu nau.

PETIRI: Gorroto autela egia duk, zin egin bainikan, ik niri egindako bidegabekeria mendekatuko nikala, Jaungoikoa'k ortarako abagunerik eman ezker. Baiñan egiazi nauk eta ez gezurti. I berriz, apaiza izanarren gezurretan ari aiz, ire jantzi donea bein bat geiago loituz...

MUSDE: (*Apalki, Petiri Altzaikoari.*) Petiri Santz, gogoan euki zak bizirik utzi indutala ire bizia nire eskuetan zegoenean...

PETIRI: Deusen errurik gabe urtebetean ziega eze batean goseak amorratzen eta usteltzen euki ondoren... Bapo zio! Milizka gozoagorik egiten ezpaldin ba'dakik jai duk nirekin. Besterik esango diat nik iri: Ik lenago jakin izan ba'u ni izan nintzela Otsoa'ren eriotzaren salatari, Santxo Arhantzeta bezala garbituko nindukan. Alabaiña, nik irabazi diat partida. Eldu zaik bada garaia ire gizerailketak ordaintzeko.

GRAZIAN: (*Ezpata-muturra sabelean jarriaz apaizari.*) Aitortu ezak beraz, i izan aizela Otsoa'ren eta Santxo Arhantzeta'ren iltzalle. (*Musde Arnauton ixilik gelditu bedi.*)

BERETERRETXE: En Grazian Gramont jaunak itz egin dik. Mintza adi!

MUSDE: Il bear ba'nauzute, ez dizutet atsegin ori emango.

GRAZIAN: Ik ezpa'duk aitortu nai, ire gudariak aitortuko ditek eta orrekin nire konzientzia libre izanen diat ire erioztaz. Mintzatuko al-aiz?

MUSDE: Nire odola ixuri nai baldin ba'duzute, ene aitorrak gabe egin bearko duzute.

GRAZIAN: Ongi da, ire orde, lekuko izanak mintzatuko dituk. (*Petiri Santz'i.*) Petiri Santz Altzaiko: Jesukristo gure jaunagatik eta Ebanjelio Santuagatik zin egiten al-duk Musde Arnauton izan dela Otsoa nire semearen iltzalle?

PETIRI: Bai jauna, zin dagit. Neronek ikusi nuen bere eskuz nola il zuen.

MUSDE: Gezurra!

GRAZIAN: Aurreratu ditezela orain Oihanbeltz'eko sarobean preso artutako mutillak. (*Bospasei mutil aurreratu bitez alkarren artean sokaz edo katez*)

lotuta.) Esan, mutillak: nork il du En Santxo Arhantzeta zaldun leñargia? (*Ixilik beude.*)

BERETERRETXE: Mintza zaitetze, zakurrak, mingaiñik gabe gelditu nai ezpa'duzute. (*Zigorraz meatxu egin bizaie.*) Esan aguro nork il zuen En Santxo Arhantzeta, bestela nire zigorrak zuen bizkarrak larrutuko baitizkik.

ARRANBELARI ATXILLOTU BAT: (*Urrats batzuek aurreratuz Grazian Gramont'enagana.*) Bizia agintzen al-diguzu aitortu ezkeru?

GRAZIAN: Agintzen dizutet.

ARRANBELARI: Orra, ba, esan: bere aginduz il genduen En Santxo Arhantzeta.

GRAZIAN: Jesukristo gure Jaunagatik eta Ebanjelio Santuagatik zin egiten al-duzute?

BOST ARRANBELARIAK: Zin dagigu.

MUSDE: Saltzalle dollorrak!

ARRANBELARIA: Oroitu, ordea, bizia agindu diguzula.

GRAZIAN: Nire itza gordeko dut. (*Ondoren Bereterretxe'ri.*) Bereterretxe: agindu Petri Suhara talde buruari atxillotuok gaztelura eramateko.

BERETERRETXE: (*Gartxot'i.*) Zein torretan sartuko ditugu, osaba?

GARTXOT: Eguterako torrera eraman ditzatela agindu ezak, besteak baiño egokiago baizegok.

BERETERRETXE: ZUK irizten diozun bezala egingen dugu. (*Bereterretxe mintza bedi Petri Suhara talde-buruarekin eta eraman bitzate katepetuak.*)

GARTXOT: (*Grazian'i.*) Musde Arnauton ere preso sartu bear ote dugu?

GRAZIAN: Ez, noski. Biziarekin gelditzeko ate bat zabaltzea litzake ori. Justiziak entzungor eta ez ikusi egiten duen ezkeru gizon iltzalle auekin, neuk egingo diat justizia.

GARTXOT: Orain il bear al-duk?

GRAZIAN: Oraintxen bertan. (*Arranbelariai ots egiñaz.*) Arranbelariak, erne! Gibleko aritz tantai artan (*siñalatz.*) lotu ezazute Musde Arnauton, (*Eraman eta lotu bezate.*) Petiri Santz Altzaiko: berexi ezak ire gezitan zorrotzena eta teinkatu ezak ire arranbela. Musde Arnauton: esan zak «Nire Jesukristo Jauna» ire biotza damutzeko gauza baldin ba'duk.

MUSDE: (*Izu-laborritan.*) Grazian jauna, erruki zakizkit!

GRAZIAN: Lagun urkoarentzat errukirik ezagutzen ez duen gizonak eztik eskubiderik errukia eskatzeko.

MUSDE: Otoi, indazu, beñepein, apaiz bat ene pekatuak aitortu ditzadan.

GRAZIAN: Eman al-ioken nire semeari? Eman al-ioken Santxo Arhantzeta jaunari?

MUSDE: Indazu, ordea, niri, betiko inphernuan gal ez nadin.

GRAZIAN: Inphernura joan bear duk ik. Ura duk ire tokia!

MUSDE: Jauna, indazu apaiz bat!

GARTXOT: Ez al-duk aski erorren buruarekin

GRAZIAN: Esan diat lenago ere «Nire Jesukristo Jauna» esateko Jaungoikoa'gan sinisten baldin ba'duk. Aitortzallea bost ajola zaik iri. Ba-dakik sobra emen eta inguruetan apaizik eztela eta ire bizia salbatzeko denbora irabazi naiean ari aiz.

MUSDE: Grazian jauna, zure kristau-fedeagatik, arren, apaiz bat eskatzen dizut. Pekatu larriz okiturik nago eta Jaungoikoa'k ene apaizgoaren kontu zorrotza eskatuko dit. Lapurretaz, gorrotoz, lizunkeriz, iraiñez eta gizon-odolez zikinduta daukat nire burua. Errukitzen ezpa'zatzait, betiko inphernuan galduko naiz.

PETIRI: (*Mendekuaren gozoa xurgatuz.*) Ta zer nai duk ik, gizerailketa guziak eginda gero zeruan sartzea? Ortaz, iri bizia kenduta mesede bat egitien nitek. Ez orixe! Inphernuko sutara joan bear duk deabru tartean dantzatzera eta ik egindako gaitz eta kalte guziak ordaintzera.

MUSDE: (*Etsi-etsi eginda.*) Otoi, jauna, apaiz bat, apaiz bat!... Bestenaz, inphernuko sutan amilduko naiz anka ta buruz.

GRAZIAN: Amildu adi ba! Orixe nai diat. Nire semeari ez ioken aitortzeko abagunerik eman. Petiri Santz'ek esanda zekiat. Bide gabe litzakek, beraz, ene seme maitea pekatu larri bategatik inphernura joan ba'duk, i, ire gizerailketa guziakin, zerura joatea.

MUSDE: Jauna, zure semea berotasun une batean il nuen, ustekabean, naigabe, eta etzidan betarik eman aitortzalle bat emateko.

GRAZIAN: Nik ere orrelaxe ilko aut: itxumenean, berotasunean, gorroto irakiñean. Bizitzeko kristau-erlejiñorik bear ezpa'ukan, iltzeko ere eztuk bearrik.

PETIRI: Jauna, nai duzunean agindu eta nire geziak zakur orren biotza alderik-alde igaroko du.

GRAZIAN: Tristan Bereterretxe: ik atxeman duk eta iri dagokik iltzeko agindua ematea.

BERETERRETXE: Ez, jauna; ni zure zerbitzari bat besterik ez naiz. Illa edo bizia ekartzeko esan zenidan. Orain zure prisioneru da; beraz, zuk erabaki ta agindu.

GRAZIAN: Ongi derizkiot. Betor niregain gizon onen eriotz-erantzukizuna eta agindu onetan ene bengantza-egarria goza bedi. (*Petiri Santz'i.*) Petiri Altzaiko: Teinka arranbel ori!

MUSDE: (*Etsipenari emanda, amorrazioz.*) Madarikatua! Jaungoikoa'k ire azken orduan ez bizaik eman aitortzallerik! (*Zemai onekin Grazian Gramont ikaratuta gelditu bedi eta une batez luzesten du bere agindua. Petiri Santz'ek, ordea, Grazian'ek atzera egingo duen bildurrez gezia jaurtitzen du.*)

PETIRI: Ori nai ukek ik!... To, erantzuna! (Itz oek esanaz Petiri Santz'ek gezia jaurtitzen du ta Musde Arnauton ilda eror bedi.)

GRAZIAN: Ongi egin duk. Ikustak arnasik ote darion eta bizi aztarnik somatzen ba'diok, buka zak lana. (*Bijoa. Petiri Santz.*)

BERETERRETXE: Musde Arnauton: Zuberoa'ko erria eztuk gaugero ire bildur izanen!

OIALA

VII'gn. jardunaldia

LEIRIN'GO JAUN KUNTIA eta BI ARRANBELARI

(*Lengo agertoki berbera. Arratseko zortzirak ingurua. Gau illuna, udazken edo negu arratsa baita.*)

JAUN: Zortzirak urbil dira. Onezkero laister bear du Bereterretxe'k.

ARRANBELARI 1.: Bai, Xikot gure zelatariak esan zigunez, eizetik garaitsu ontan etortzen omen da bere lagunekin.

ARRANBELARI 2.: Eztago presarik. Gauda gure laguna da eta bihar goizeko zazpirak arte eztago eguna argitzeko bildurrik.

JAUN: (*Jauregiari begira.*) Eztu toki txarra aukeratu Bereterretxe'k bere emaztearekin eztaiondorengo eztaialdia igarotzeko, Aspaldi ote daude emen?

ARRANBELARI 1.: Xikot gure konta-katilluak jakin-erazi zigunez, illabete bat ba'daramate emen. Aurten eize ugaritasun aundia da eta nunbait, luzatzen ari dira orregatik; alabaiña, noiz-nai joan ditezke Olhaibi'ra. Bereterretxe'ren ama ere emen omen dago, Larraun'dik etorrira, bere seme-alabekin bolara bat pasatzen.

JAUN: Mari Santz? Erruki dut. Obe zuen Andoze'ko ibarretik atera izan ezpa'litz, aurki bere semearen illotza ikusi bearko baitu Bustanobi'ko atarian.

ARRANBELARI 2.: Tamala, Bereterretxe'ren aitagiareba emen ez egona biak batera garbitzeko. Olhaibi aldera beste txango bat egin bearko dugu luzaro baiño len egiteko au burutzeko.

JAUN: Aurrena, ordea, Bereterretxe akabatu bear dugu. Ori da Lukuze'ko Jaun Baroiaren borondatea eta etzaio errazoirik phalta. Bereterretxe bizirik uzten ba'dugu, lanak eman bear dizkigu bizi geran artean eta Grazian Gramont, berriz, deus ezta Tristan Bereterretxe'ren laguntasunik gabe.

ARRANBELARI 1.: Egi aundia diñozu. Grazian Gramont aspaldian auleriak jota zegoen zalduna zen Bereterretxe bere zerbitzuan artu zuenean. Onek txuspertu ta indartu du Olhaibi'ko jauna gure aurka.

JAUN: Musde Arnauton, Lukuze'ko Baroiaren gudaririk bipillena beragatik galdu zen. Beragatik eta Petiri Santz Altzai'koagatik. Au, ordea, joan den astean akabatu

zuten Baroiaren gudariak eta orain Bereterretxe'ren aldi da. Nire lengusuak ezte barkatzen apaizaren eriotzan parte artu zutenai.

ARRANBELARI 2.: Azkarregi ibilli nai izan du Bereterretxe'k bere egiñetan. Bere zerbitzuai eskerrak, zegokion baiño goragoko neska batekin ezkondu ahal izan da eta bere emaztearen anai bakarra il delako, Grazian zaharra iltzearekin Olhaibi'ko, Auze'ko ta beste erri batzuetako jaun da jabe geldituko litzake. Bidea zuten urratzen jakin du mutillak.

JAUN: Baiñan, bide txirristakorretik ibilli da eta bere asmo ta jomuga guziak gaurko arratsean ankaz gora joango zaizkio. Berak, etxerakoan igaro bear duen bidean, arbola bakoitzak arranbelari bat du gibelean gezia jaurti unean. Zelatarateaz oartzen denerako, berrogeitamar edo eun gezi gorputzean itsasiko zaizkio. Bereterretxe: gomenda zaiok ire arima Jaungoikoa'ri.

ARRANBELARI 1.: Ixo! Zaldi-takata otsa da ta jende ixkanbilla ere bai. (*Entzun bitez bi zarata tankerok urrutitik urbillera.*) Ezkuta gaitezen.

JAUN: Gizon bakoitza bere tokian al-dago?

ARRANBELARI 1. eta 2.: Bai, jauna.

JAUN: Goazen, bada, geu ere geronen gordelekutara. (*Eize-taldekoak agertokian sartu aurretik, zaldien ostiko ta irrintziak eta jendearen berriketa-otsa argi ta garbi entzun bedi. Gatzot'ek, morroiei ondorengo agindu-itxok esango dizkie eta berealaxe agertokian sartu bitez.*)

GARTXOT: (*Agertokian sartu aurretik.*) Zaldi-mutillak, eramán zamariak ukullura eta eizea sukaldera. Eize-zakurrak beren etxoletan lotu eta aztorea bere egoitzan ipiñi. Zaldiai pentsurik onena eman eta zakurrai eta aztoreari ase arteko otordua. Gaurkoa ongi irabazia daukate eta ez merke-zurrian ibilli.

VIII'gn. jardunaldia

BERETERRETXE, GARTXOT, bizpairu ZALDUN adiskide eta gero
LEIRIN'GO JAUN KUNTIA

BERETERRETXE: Guk ere aphia irabazia zeukagu, alajainkoa! Ongi ornitu maia janariz eta edariz, osaba, goseak amorrazten bainago.

GARTXOT: Ago trankil, illoba. Ba-zekiat, andreak esanik, eranegun eizatutako basurdea oso-osorik jarri bear dutala eta ez ukan makala!

BERETERRETXE: Egingo nuke, ordea, gaurkoa aundiagoa dela. Nork esan alako basurdearekin etorri bear genduenik!

GARTXOT: Azeriarena izan duk, ordea, emoziñozko eizea!

ZALDUN 1.: Bai, larri asko ibilli aiz une batean, Gartxot. Tristan laguntzera joan ezpa'litzaik... (*Itz oek esaten ari dela gezi txistu otsa entzun bedi nun-naitik eta Bereterretxe zortzi edo amar gezik gorputza zaurituta luze-luze jausi bedi. Bat-batean, Gartxot eta bere lagunak oiuka ta karraxika asi bitez.*) Traiziñoa ! Ots, guri! Laguntza! Etsaiak, etsaiak! Lakuzetar urdeak! Ziraunkume dollorak! Koldarrak, agertu zuen buruak nor ba'zerate!... (*Guztiau segundu batzuetan gerta bedi. Gartxot'ek bizirik itzul egiten du, baiñan beste bi zaldunak Lukuzetarren geziak zulatuta jausi bitez. Orduan, Jaun Kuntia bere gordeleketik atera bedi, Bereterretxe'ren illotz ondoraiño urbildu eta ezpataz erremata beza.*)

JAUN: (*Ezpatá Bereterretxe'ren odoletan gorrituta eta oin bat bere sabelaren gaiñean jarririk.*) Bereterretxe: Lukuze'ko Baroi jaunaren partez, milla goraintzi! (*Bijoa jaun Kuntia.*)

IX'gn. jardunaldia

MARI SANTZ, MARI BELTXA, GARTXOT eta MARGARITA

MARI SANTZ: Nun da, nun da, ene seme galanta? (*Negar zotinka makurtu bedi bero semearen illotz aurrean.*) Ene erraietako seme! Il aute, il aute!
MARI: Tristan, Tristan! (*Makurtu bedi illotz ondoan oiñaze-miñetan.*) Nork il zaitu, ene Tristan!...
MARGARITA: (*Gartxot'i.*) Beñat Arboti'koak arnasa dario oraindik. Eraman dezagun etxera.
GARTXOT: (*Arboti'ko jaunarengana urbilduz.*) Beñat Arboti'ko: esan zak, ikusi al duk traidoria?
BEÑAT: Bai, ikusi diat...
GARTXOT: Nor zen?
BEÑAT: Jaun Kuntia...
GARTXOT: (*Ozenki eta zemaikor.*) Leirin'go Jaun Kuntia eta Napharroa'ko kondestable jauna: Izan bedi ire izena madarikatua mendez-mende Euskalerrietan!

OIALA

AZKENA

Donostia'n, Jorraillak 23, 1959.

Begia begi truk, Yon Etxaide

Egan, 1/3-1962
